

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ-
ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η
ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ»

ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΣΑΡΑΚΗ ΚΑΛΟΤΙΝΑ-ΚΑΣΣΙΑΝΗ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 3208M006
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ
ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:
ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ ΕΦΗ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2010

Φωτογραφία εξωφύλλου: Brian Long, διαθέσιμη στον διαδικτυακό τόπο
www.actnow.com.au

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου υπήρξαν χωρίς αμφιβολία, πρωτόγνωρα για όλη την ανθρωπότητα. Πολλοί υποστηρίζουν ότι την ημέρα εκείνη αναδύθηκε ένα εντελώς νέο «πρόσωπο» της τρομοκρατίας. Εξίσου όμως πρωτόγνωρη υπήρξε και η απάντηση των κρατών στα γεγονότα αυτά. Οι αλλαγές που επήλθαν, περιλαμβάνουν ένα κύμα εισαγωγής νομοθετικών μέτρων, των οποίων το κύριο χαρακτηριστικό υπήρξε η σκλήρυνση της αντεγκληματικής πολιτικής των κρατών, ο σοβαρός περιορισμός στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ο επαναπροσδιορισμός του από καιρό γνωστού «διλήμματος» μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας. Τα κράτη, με πρόσχημα τον «αγώνα» κατά της τρομοκρατίας, προχωρούν στην επιβολή δραστικών περιορισμών στις ελευθερίες των ατόμων που βρίσκονται στο έδαφος τους (πολιτών τους και μη). Οι «νέες» αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες, όμως, πολύ λίγο έχουν να κάνουν με την πρόληψη και καταστολή της τρομοκρατίας. Αντιθέτως, δεν πρόκειται καν για ένα νέο φαινόμενο, αλλά για το αποτέλεσμα διαδικασιών που είχαν από καιρό δρομολογηθεί κι έχουν ένα χαρακτήρα προεχόντως συμβολικό, με απώτερο στόχο την αντιμετώπιση των λεγόμενων «εσωτερικών εχθρών». Στην πορεία αυτή, η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 καθώς και οι επακολουθήσασες αυτήν τρομοκρατικές επιθέσεις σε πρωτεύουσες δυτικών κρατών, αποτέλεσαν απλά τον καταλύτη που παρείχε το κατάλληλο έρεισμα και επέσπευσε τις διαδικασίες αυτές.

Λέξεις — κλειδιά: Τρομοκρατία, 11^η Σεπτεμβρίου, Αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες, Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ασφάλεια, Ελευθερία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ε.Δ.Δ.Α. : Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Ε.Ε. : Ευρωπαϊκή Ένωση

Ε.Σ.Δ.Α. : Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η.Π.Α. : Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Ο.Η.Ε. : Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

κ.λπ. : και λοιπά

κ.α. : και άλλα.

**«Εκείνοι που μπορούν να θυσιάσουν την ουσιώδη
ελευθερία για να αποκτήσουν λίγη προσωρινή ασφάλεια,
δεν αξίζουν ούτε την ελευθερία ούτε την ασφάλεια.»**
*(“They who can give up essential liberty to obtain a little
temporary safety, deserve neither liberty nor safety.”)*

Βενιαμίν Φραγκλίνος.

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Κίνητρο για την ενασχόληση με την παρούσα εργασία και τα ζητήματα της τρομοκρατίας και της αντιμετώπισης της, υπήρξε η διαπίστωση ότι εννέα χρόνια μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, τα αποτελέσματα αυτής εξακολουθούν να γίνονται αισθητά στο επίπεδο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τα Κράτη, ίσως μάλιστα τώρα περισσότερο από ποτέ, φαίνονται ιδιαίτερα πρόθυμα να επιβάλουν σοβαρότατους περιορισμούς στα ανθρώπινα δικαιώματα στο όνομα του «αγώνα» κατά της τρομοκρατίας, και τα άτομα φαίνονται αντιστοίχως ιδιαίτερα πρόθυμα να θυσιάσουν τις ελευθερίες τους αυτές στο βωμό της ασφάλειας.

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον πατέρα μου, καθώς υπήρξε ο πρώτος που μου κίνησε το ενδιαφέρον για το θέμα αυτό και μου δημιούργησε την επιθυμία να ασχοληθώ μαζί του. Ιδιαίτερα ευχαριστώ, επίσης, τον καθηγητή κο Φαρσεδάκη που δέχτηκε το ζήτημα αυτό να αποτελέσει το θέμα της διπλωματικής μου εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ..	13
1. Η Τρομοκρατία ως κοινό έγκλημα.....	18
2. Η Τρομοκρατία ως πολιτικό έγκλημα	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: 11 ^Η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2001: Η ΗΜΕΡΑ ΠΟΥ ΑΛΛΑΞΕ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ;.....	26
1. Το «νέο» πρόσωπο της Τρομοκρατίας	26
2. Οι αλλαγές που επήλθαν στην αντεγκληματική πολιτική και τα δικαιώματα του ανθρώπου.....	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΤΟ «ΔΙΛΗΜΜΑ» ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ – ΑΣΦΑΛΕΙΑ.....	42
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΟΙ ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ.....	53
1. Αοριστία ορισμών και αρχή της νομιμότητας.....	53
2. Ο «Φυσικός δικαστής».....	55
3. «Δίκαιη δίκη».....	58
4. Ποινές, αναλογικότητα και ποινικοποίηση του φρονήματος.....	63
5. Η αρχή της ισότητας.....	66
6. Ελευθερία του λόγου και αντιτρομοκρατία.....	68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ.....	70
1. Βασανιστήρια, κρατήσεις και σωματικές έρευνες.....	71
2. Ο αυτοπεριορισμός ως αποτέλεσμα των αντιτρομοκρατικών μέτρων.....	77

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III: Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ.....	80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	87
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 αιφνιδίασαν ολόκληρη την παγκόσμια κοινότητα, καθώς υπήρξαν πρωτόγνωρα τόσο σε μέγεθος και σε ένταση, όσο και σε αριθμό (αθώων) θυμάτων. Τα γεγονότα αυτά, έφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα της ασφάλειας, επικαιροποιώντας όσο ποτέ την αναγκαιότητα της λήψης αντιτρομοκρατικών θεσμικών μέτρων.

Αμέσως μετά το τρομοκρατικό κτύπημα στη Νέα Υόρκη, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί όλων των κρατών ενεργοποιήθηκαν, με αποτέλεσμα σε σύντομο χρονικό διάστημα να εισαχθούν μέτρα και νόμοι που στην πλειοψηφία τους φέρουν πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ τους. Οι νομοθεσίες και τα μέτρα αυτά, που χαρακτηρίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις ως «έκτακτα» ενέχουν σοβαρότατους περιορισμούς σε θεμελιώδη δικαιώματα, ενώ, έχουν συνάμα προεχόντως «συμβολικό» χαρακτήρα, εξυπηρετώντας τις ανάγκες της εκάστοτε κυβέρνησης με πρόσχημα την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.

Η 11^η Σεπτεμβρίου σηματοδότησε για πολλούς το σημείο – καμπή τόσο για την ίδια την έννοια της τρομοκρατίας, όσο και για τον τρόπο με τον οποίο βιώνουμε καθημερινά το αίτημα για περισσότερη ασφάλεια και ελευθερία. Αυτό, όμως, δεν υπήρξε άνευ τιμήματος, ενός τιμήματος σημαντικότερου που αφορά τις πιο στοιχειώδεις ατομικές ελευθερίες και η έκταση του οποίου μας κάνει το δίχως άλλο να αναρωτιόμαστε κατά πόσον στόχος των νέων αυτών νομοθετικών και μη μέτρων είναι πράγματι η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας ή αντιθέτως πίσω από την κάλυψη αυτή ελλοχεύει κάποιος απώτερος σκοπός των κυβερνήσεων των κρατών.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια επισκόπησης της διεθνούς βιβλιογραφίας που έχει αναπτυχθεί σχετικά με το ζήτημα της τρομοκρατίας και της αντιμετώπισής της γενικά, αλλά και μια προσπάθεια καταγραφής και ανάλυσης των αλλαγών που έχουν συντελεστεί στο επίπεδο της αντεγκληματικής πολιτικής και των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως επακόλουθο των γεγονότων της ημέρας εκείνης. Αντικείμενο της εργασίας αυτής δεν αποτελούν οι πόλεμοι – «ανθρωπιστικές επεμβάσεις» που διεξάγονται υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών σε Αφγανιστάν και Ιράκ για την «απελευθέρωση» του δυτικού κόσμου από την απειλή που αποτελούν γι' αυτόν οι τρομοκρατικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στις περιοχές αυτές, ούτε όμως και η εκτενής αναζήτηση των αιτίων που γεννούν την τρομοκρατία. Αντιθέτως, θα ασχοληθούμε μόνο με ό,τι έλαβε χώρα στο εσωτερικό των κρατών και δη, με τις αλλαγές που επήλθαν στην αντεγκληματική πολιτική τους ως αποτέλεσμα της 11-9-2001, αλλά και την επίδραση των αλλαγών αυτών στα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

Οι υποθέσεις, δε, για την εργασία μας μπορούν να συμπυκνωθούν στις κάτωθι δύο: α) η 11^η Σεπτεμβρίου υπήρξε απλά ο καταλύτης, και όχι η αφετηρία, διαδικασιών που είχαν ήδη δρομολογηθεί πολλά χρόνια πριν, που στόχο έχουν κάτι πολύ πιο πέρα από την απλή αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και που είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την εποχή της μετα-νεωτερικότητας και με ό,τι σημαίνει αυτή για το Δίκαιο, και β) στόχος των κυβερνήσεων των κρατών και της εκ μέρους τους εισαγωγής σκληρών αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών δεν είναι η πρόληψη και καταστολή της τρομοκρατίας όπως τα ίδια ισχυρίζονται, αλλά η επέκταση του κοινωνικού

ελέγχου με στόχο τον καλύτερο έλεγχο των πληθυσμών τους και την πάταξη των «εσωτερικών εχθρών» (αντιφρονούντων, επικίνδυνων ομάδων). Οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες, δηλαδή, δεν αποτελούν τίποτε άλλο από μια νέα μέθοδο διακυβέρνησης.

Έτσι, η δομή της παρούσας εργασίας θα λάβει την ακόλουθη μορφή:

Στο πρώτο μέρος της, επιχειρείται μια προσέγγιση σε θεωρητικό επίπεδο ζητημάτων σχετικών με την τρομοκρατία. Πρώτο από τα ζητήματα αυτά, είναι εκείνο του ορισμού της έννοιας της τρομοκρατίας, ζήτημα για το οποίο έχουν διατυπωθεί πολλές αντικρουόμενες απόψεις. Πράγματι, η έννοια της τρομοκρατίας αποτελεί ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα θέματα. Πολλοί είναι οι ορισμοί που έχουν διατυπωθεί, στους οποίους εμπεριέχονται πολλά διαφορετικά υποκειμενικά και αντικειμενικά στοιχεία. Στη συνέχεια, θα μας απασχολήσει το ζήτημα των αλλαγών που επήλθαν λόγω των γεγονότων της 11-9-2001, τόσο στο χαρακτήρα της τρομοκρατίας, όσο και στην αντεγκληματική πολιτική και τα δικαιώματα. Μάλιστα, στο σημείο αυτό, θα γίνει προσπάθεια να καταδειχθεί ότι οι αλλαγές και η σκλήρυνση στην αντεγκληματική πολιτική υπήρξαν αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας διαδικασίας συνδεδεμένης με έννοιες όπως η «διακινδύνευση» και η «μετα - νεωτερικότητα» και ότι απλά η 11^η Σεπτεμβρίου υπήρξε ο καταλύτης που την επέσπευσε αλλά και το κατάλληλο έρεισμα προκειμένου τα κράτη να εισάγουν ρυθμίσεις που λίγο έχουν να κάνουν με την τρομοκρατία καθεαυτήν και που στόχο έχουν την αντιμετώπιση των δυνάμενων να θεωρηθούν ως απειλή ατόμων και ομάδων. Το τελευταίο κομμάτι του πρώτου μέρους καταλαμβάνει η ανάπτυξη του διλήμματος περί ελευθερίας και ασφάλειας. Ενώ, το δεύτερο

μέρος της παρούσας εργασίας αποτελείται από μια προσπάθεια αναλυτικής καταγραφής των χαρακτηριστικότερων περιορισμών που επιφέρουν στα δικαιώματα οι νέες αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες. Συγκεκριμένα, εξετάζονται τόσο τα πλήγματα που έχουν επέλθει σε ορισμένες από τις σημαντικότερες αρχές του Δικαίου (οικονομικές αρχές αλλά και αυτές της ισότητας και της ελευθερίας του λόγου), όσο και αυτά που επήλθαν σε βάρος της προστασίας του ιδιωτικού βίου αλλά ακόμα περισσότερο σε βάρος της ίδιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ

ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.

Ο ορισμός της έννοιας της «τρομοκρατίας» είναι ίσως από τα λίγα ζητήματα που έχουν απασχολήσει τη διεθνή επιστημονική κοινότητα σε τέτοιο βαθμό και για τόσα πολλά χρόνια χωρίς να έχει καταστεί δυνατή η εύρεση μιας κοινά αποδεκτής λύσης. Το μόνο σημείο του ορισμού, για το οποίο φαίνεται να επικρατεί μια ευρύτερη συναίνεση, είναι ότι η τρομοκρατία ενέχει τη διάπραξη σοβαρών πράξεων βίας¹.

Μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην έννοια της τρομοκρατίας μας καταδεικνύει ότι ο ορισμός της υπήρξε πάντοτε ένα αμφισβητούμενο ζήτημα. Η ετυμολογία της αγγλικής λέξεως για την τρομοκρατία (*“terrorism”*) έχει τις ρίζες της στη Γαλλία, στο διάστημα που ακολούθησε την Γαλλική Επανάσταση (έτη 1789-1794), οπότε και η λέξη *“terrorisme”* αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την άσκηση διακυβέρνησης μέσω του εκφοβισμού του πληθυσμού, τακτική η οποία χρησιμοποιούνταν από το ασκόν την εξουσία την περίοδο εκείνη πολιτικό κόμμα. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι σε ένα πρώτο στάδιο η λέξη τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει πολιτικές που ακολουθούνταν από τις κυβερνήσεις, επρόκειτο,

¹ βλ. Boyle Kevin, *“Terrorism, States of Emergency and Human Rights”* στο Benedek Wolfgang, Yotopoulos-Marangopoulos Alice (eds), *«Anti-terrorist Measures and Human Rights»*, Marangopoulos Foundation for Human Rights, European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2004, σελ. 97.

δηλαδή, για τη λεγόμενη «κρατική» τρομοκρατία². Αργότερα, και περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπήρξε στροφή στην έννοια της τρομοκρατίας, η οποία πλέον έφτασε να σημαίνει τις πράξεις που κατευθύνονταν κατά τυραννικών καθεστώτων και που σκοπό είχαν να επιφέρουν πολιτική αλλαγή, κυρίως δε, τη διάπραξη πολιτικών δολοφονιών. Στο ίδιο κλίμα κινήθηκε και η Κοινωνία των Εθνών, η οποία το 1937 όρισε ως τρομοκρατία τις εγκληματικές πράξεις που κατευθύνονται κατά ενός κράτους, ενώ, ως απαρχή των σύγχρονων ορισμών της τρομοκρατίας θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τον ορισμό που εισήγαγε στην νομοθεσία της Βρετανίας ο νόμος “Prevention of Terrorism Act 1974”, σύμφωνα με τον οποίο τρομοκρατία θεωρείται κάθε χρήση βίας για πολιτικούς σκοπούς, συμπεριλαμβανομένης και της χρήσης βίας με σκοπό να δημιουργηθεί αίσθημα φόβου στον πληθυσμό ή σε τμήμα του πληθυσμού. Προκειμένου, λοιπόν, να προχωρήσουμε στη διατύπωση ενός ορισμού της τρομοκρατίας για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, θα πρέπει να λάβουμε υπ’ όψιν τα ακόλουθα:

Κατ’ αρχήν, μεγάλο ζήτημα σχετικό με τον ορισμό της τρομοκρατίας αποτελεί η διάκριση μεταξύ τρομοκρατικών οργανώσεων και εθνικο-απελευθερωτικών ομάδων και κινημάτων, τα οποία εντάσσονται κι αυτά σύμφωνα με πολλούς, στις τρομοκρατικές οργανώσεις³. Χαρακτηριστική του ζητήματος αυτού και της δυσχέρειας της διάκρισης, είναι η φράση «ο

² βλ. Teichman Jenny, “How to define Terrorism” στο Gearty Conor, “Terrorism”, σειρά “The International library of Criminology, Criminal Justice and Penology”, Dartmouth Publishing Company Limited, England, 1996, σελ. 507 επ.

³ βλ. Walter Christian, “Defining Terrorism in National and International Law” στο Walter Christian, Vöneky Silja, Röben Völker, Schorkopf Frank (eds) “Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty?”, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Springer, Heidelberg Germany, 2004, σελ. 26.

τρομοκράτης του ενός είναι ο μαχητής της ελευθερίας του άλλου» (“one man’s terrorist is another man’s freedom fighter”)⁴. Το κλειδί για τη διάκρισή τους έγκειται στο ότι τα εθνικο-απελευθερωτικά κινήματα χρησιμοποιούν τις μεθόδους και τα μέσα των τρομοκρατικών οργανώσεων στο πλαίσιο ενός απελευθερωτικού αγώνα εκ μέρους ενός τμήματος (τουλάχιστον) του πληθυσμού μιας χώρας, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην Ισπανία με την απελευθερωτική αυτονομιστική οργάνωση των Βάσκων (ETA), στη Βόρεια Ιρλανδία με τον Ιρλανδικό απελευθερωτικό στρατό (IRA) και στην Τουρκία με το Κουρδικό Εργατικό Κόμμα (PKK), ενώ, σε αντίθεση, οι τρομοκρατικές οργανώσεις, επιδιώκουν μεν την επίτευξη ενός πολιτικού σκοπού, χωρίς όμως την ύπαρξη του ιδιαίτερου αυτού δεσμού με τον πληθυσμό. Εξίσου σημαντικό είναι το ζήτημα του διαχωρισμού της τρομοκρατίας τόσο από τις ένοπλες συγκρούσεις στο εσωτερικό ενός κράτους⁵, την δυναμική αντίσταση κατά των αυταρχικών καθεστώτων και τον πόλεμο⁶ όσο και από το κοινό οργανωμένο έγκλημα⁷. Όπως γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό, η τρομοκρατία αποτελεί ένα αμφισβητούμενο όρο, στον οποίο έχουν αποδοθεί πολλαπλοί ορισμοί, καθώς υπάρχει η τάση να προσεγγίζεται το φαινόμενο υπό διαφορετική κάθε φορά έποψη, σε διαφορετικά πλαίσια και σύμφωνα πάντοτε με τα

⁴ βλ. Μπόση Μαίρη, «Πολιτική βία-τρομοκρατία: το πρόβλημα του ορισμού» στο Βουιδάσκη Β., Ανταμένκο Β. και λοιποί (επιμ.), «Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1992, σελ. 228.

⁵ βλ. Hoffman Paul, “Human Rights and Terrorism”, Human Rights Quarterly, 26, 2004, σελ. 936-937.

⁶ βλ. Παρασκευόπουλος Νίκος, «Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου», εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2003, σελ. 56.

⁷ βλ. Μπελαντής Δημήτρης, «Ανθρωπιστική επέμβαση και Τρομοκρατία: η Δύση ως εγγυητής της ελευθερίας και ασφάλειας;» στο Μανιτάκης Α., Τάκης Α. (επιμ.), «Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την ασφάλεια του Κράτους στην ανασφάλεια του Δικαίου», εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2004, σελ. 152-153.

συμφέροντα του εκάστοτε κράτους⁸. Οι διαφορές στους ορισμούς που έχουν υιοθετηθεί εντοπίζονται στα δύο στοιχεία της τρομοκρατίας, το αντικειμενικό και το υποκειμενικό⁹.

Το αντικειμενικό στοιχείο του ορισμού αφορά τις πράξεις, δηλαδή τα αδικήματα που διαπράττονται από τις τρομοκρατικές οργανώσεις, και τα οποία, όπως γίνεται ευρύτερα αποδεκτό, πρέπει να ενέχουν τη χρήση βίας. Μάλιστα, πρόκειται για τη διάπραξη σοβαρών πράξεων βίας (όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω) κατά προσώπων, ως μέσων τρομοκρατικής δράσης. Αν και το στοιχείο αυτό του ορισμού απολαμβάνει ευρείας αποδοχής, δεν λείπουν κι εδώ παρεκκλίσεις και διχογνωμίες, οι οποίες αφορούν κυρίως το κομμάτι περί της άσκησης βίας *κατά προσώπων*. Έτσι, κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα υπάρχει μια τάση επέκτασης των ορισμών της τρομοκρατίας, οι οποίοι περιλαμβάνουν πλέον εκτός από τις περιπτώσεις της άσκησης βίας κατά προσώπων και τις μη βίαιες πράξεις που καταφέρονται κατά δημοσίων εγκαταστάσεων¹⁰. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί τόσο ο ορισμός της τρομοκρατίας που περιλαμβάνεται στον βρετανικό νόμο «UK Terrorism Act 2000», και ο οποίος συγκαταλέγει μεταξύ των τρομοκρατικών πράξεων και «κάθε σοβαρή διατάραξη ή ζημία σε ηλεκτρονικές εγκαταστάσεις και δημόσιες εγκαταστάσεις κοινής ωφέλειας», όσο και η Απόφαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 13^{ης} Ιουνίου 2002, η οποία χαρακτηρίζει ως τρομοκρατικές πράξεις «τις σκόπιμες ενέργειες που

⁸ βλ. Kardos Kaponyi Elisabeth, *“Upholding Human Rights in the fight against terrorism”*, Society and Economy, 29 (2007) 1, σελ. 3.

⁹ βλ. Hoeksema Tammo, Laak ter Jan (eds), *“Human Rights and Terrorism”*, Seminar in the Hall of Knights September 17-18, 2003 the Hague, the Netherlands, Netherlands Helsinki Committee, the Hague, Netherlands, December 2003, σελ. 123 Appendix II.

¹⁰ βλ. Walter Christian, ο.π., σελ. 27.

προκαλούν εκτεταμένη καταστροφή σε μια Κυβερνητική εγκατάσταση, ένα σύστημα μεταφορών, μια δομική εγκατάσταση, συμπεριλαμβανομένου ενός συστήματος πληροφοριών, και οι οποίες μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο ανθρώπινες ζωές ή να έχουν ως αποτέλεσμα σημαντικές οικονομικές απώλειες».

Το υποκειμενικό, τώρα, στοιχείο του ορισμού της τρομοκρατίας αφορά το λεγόμενο «κίνητρο» ή σκοπό του δράστη-τρομοκράτη και είναι το στοιχείο που συγκεντρώνει τις περισσότερες αντιπαραθέσεις¹¹. Το συχνότερα απαντώμενο τέτοιο στοιχείο του ορισμού της τρομοκρατίας, που μπορεί να βρεθεί στην πλειοψηφία των ορισμών σε εθνικό επίπεδο, είναι η επιδίωξη εκ μέρους του δράστη, της δημιουργίας ενός κλίματος φόβου στον πληθυσμό ή σε τμήμα του πληθυσμού μιας χώρας. Η προϋπόθεση αυτή δεν είναι αναγκαίο να μπορεί να πραγματοποιηθεί αντικειμενικά, αρκεί η πρόθεση και μόνο του δράστη. Ορισμένα κράτη, βέβαια, προχωρούν λίγο περισσότερο, εισάγοντας ως στοιχείο της έννοιας της τρομοκρατίας την πρόθεση δημιουργίας αισθήματος φόβου και ανασφάλειας στον πληθυσμό με τον περαιτέρω σκοπό να επηρεαστεί ή να εξαναγκαστεί η Κυβέρνηση ή ένας διεθνής οργανισμός¹² να προβεί σε κάποια πράξη ή να απέσχει από αυτήν. Πρόκειται, δηλαδή, για πρόθεση του «*κραττείν δια του τρόμου*»¹³, πράγμα το οποίο μαρτυρά και η ίδια η ετυμολογία της λέξεως «τρομοκρατία». Ενώ, σε ορισμένες νομοθεσίες προβλέπεται ότι

¹¹ βλ. Hoeksema Tammo, Laak ter Jan, ο.π.

¹² βλ. Walter Christian, ο.π., σελ 28 επ.

¹³ βλ. Λοβέρδος Ανδρέας, «*Η νέα τρομοκρατία με αφορμή την 11^η Σεπτεμβρίου*», εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα, 2001, σελ. 30.

τρομοκρατία αποτελεί η δράση ή απειλή δράσης που γίνεται για την προώθηση κάποιου πολιτικού, θρησκευτικού ή ιδεολογικού σκοπού¹⁴.

Αυτή ακριβώς η προϋπόθεση της ύπαρξης και προώθησης κάποιου πολιτικού σκοπού, μας παραπέμπει στο γενικότερο ζήτημα του χαρακτηρισμού της τρομοκρατίας ως πολιτικού ή όχι εγκλήματος, ζήτημα το οποίο έχει τεράστια σημασία όσον αφορά την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας καθεαυτής αλλά και την ποινική αντιμετώπιση των δραστών της¹⁵. Για το ζήτημα αυτό, έχουν διατυπωθεί οι κάτωθι απόψεις¹⁶:

1 . Η Τρομοκρατία ως κοινό έγκλημα.

Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, η τρομοκρατία αποτελεί κοινό έγκλημα και συνίσταται, απλά, στην χρήση πράξεων που εμπεριέχουν βία ή που προκαλούν (μπορούν να προκαλέσουν) αίσθημα τρόμου και έχουν ως αποτέλεσμα τον θάνατο ή τραυματισμό ατόμων ή τη βλάβη της περιουσίας τόσο ατόμων όσο και του κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της απόψεως αυτής, αποτελεί η νομοθετική προσέγγιση των Η.Π.Α., η οποία εμμένει στο να αναφέρεται στην τρομοκρατία ως απλό ποινικό αδίκημα, εξισώνοντάς της με το κοινό έγκλημα¹⁷. Η άποψη αυτή απεκδύει την τρομοκρατία από κάθε συμβολικό «πολιτικό» μανδύα της, αδιαφορώντας για τις αιτίες που προκαλούν τις βίαιες πράξεις, περιοριζόμενη απλά στην

¹⁴ βλ. τον βρετανικό αντιτρομοκρατικό νόμο "Terrorism Act 2000", Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Ασφάλεια και Ελευθερία», εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 198.

¹⁵ Επίσης, η κατάταξη ή όχι της τρομοκρατίας μεταξύ των πολιτικών εγκλημάτων έχει ιδιαίτερη σημασία για μια σειρά ζητημάτων όπως η «έκδοση» ατόμων στα πλαίσια της δικαστικής συνεργασίας και αρωγής μεταξύ των κρατών, καθώς, για παράδειγμα, στην Ελλάδα η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για δράση του υπέρ της ελευθερίας, απαγορεύεται ρητά από το Σύνταγμα (άρθρο 5 παρ. 2 εδ. γ').

¹⁶ βλ. Μπόση Μαίρη, «Περί του ορισμού της τρομοκρατίας», εκδόσεις Τραυλός, Αθήνα, 2000, σελ. 127 επ.

¹⁷ βλ. Μπόση Μαίρη, ο.π., σελ. 97.

καταγραφή και ταξινόμηση των τρομοκρατικών οργανώσεων και ενεργειών.

2 . Η Τρομοκρατία ως πολιτικό έγκλημα.

Σε αντίθεση με τα ανωτέρω αναφερθέντα, η δεύτερη άποψη θεωρεί την τρομοκρατία ως αμιγώς πολιτικό έγκλημα και την ορίζει ως την «χρήση βίας για πολιτικούς σκοπούς»¹⁸. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο χαρακτήρας των τρομοκρατικών πράξεων ως πολιτικών εγκλημάτων δεν μπορεί να αποκλειστεί, καθώς στόχος των τρομοκρατών είναι η πολιτική ή καθεστωτική μεταβολή. Έτσι, στην έννοια της τρομοκρατίας περιλαμβάνονται (σύμφωνα με τη θέση αυτή) και οι πολιτικές επαναστάσεις, οι εξεγέρσεις και τα απελευθερωτικά κινήματα, που όμως δεν μπορούν πάντα να χαρακτηριστούν ως τρομοκρατία. Η τρομοκρατία, λοιπόν, κατατάσσεται μεταξύ των πολιτικών φαινομένων, καθώς εκπορεύεται από την πολιτική, έχει άμεση σχέση με τα τρέχοντα πολιτικά ζητήματα και αποτελεί μια μορφή πολιτικής έκφρασης, και ως τέτοια, χρήζει πολιτικής αντιμετώπισης.

Έχοντας, λοιπόν, αναφέρει τις περί της φύσεως της τρομοκρατίας ως πολιτικού ή όχι εγκλήματος, απόψεις, αξίζει να αναφερθούμε στις προσπάθειες ορισμού του φαινομένου της τρομοκρατίας που έχουν κατά καιρούς υιοθετηθεί τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Στην απαρίθμησή μας αυτή, θα συμπεριλάβουμε τους ορισμούς που θεωρούνται ως πιο χαρακτηριστικοί ή πιο πλήρεις.

¹⁸ βλ. Μπόση Μαίρη, ο.π., σελ. 131.

Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 1b της Διεθνούς Συμβάσεως για την Καταπολέμηση της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας (International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1999), τρομοκρατία αποτελεί «κάθε πράξη που έχει ως αποτέλεσμα την πρόκληση θανάτου ή σοβαρής σωματικής βλάβης σε πολίτη ή κάθε άλλο άτομο που δεν λαμβάνει ενεργά συμμετοχή στις εχθροπραξίες μιας κατάστασης ένοπλης συγκρούσεως, όταν ο σκοπός αυτής της πράξεως, λόγω της φύσεως ή του πλαισίου της, είναι ο εκφοβισμός του πληθυσμού ή ο εξαναγκασμός της κυβέρνησης ή ενός διεθνούς οργανισμού να προβεί σε πράξη ή να απόσχει από αυτήν»¹⁹.

Στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως τρομοκρατικά χαρακτηρίζονται μια σειρά αδικημάτων που ήδη αντιμετωπίζονται από τους ποινικούς κώδικες των κρατών-μελών ή από διεθνή συμβατικά κείμενα (όπως ανθρωποκτονία, σωματική βλάβη ανεξαρτήτως βαρύτητας, απαγωγή ή σύλληψη ομήρων, απειλή, εκβίαση, κλοπή, κατασκευή, κατοχή, εμπορία ή προμήθεια όπλων και εκρηκτικών, παράνομη κατάληψη ή φθορά σε δημόσιες εγκαταστάσεις, μεταφορικά μέσα και υποδομές, εν γένει διακινδύνευση ατόμων, αγαθών και του περιβάλλοντος, διατάραξη ή διακοπή στην παροχή βασικών αγαθών κοινής ωφέλειας, διατάραξη πληροφορικών συστημάτων, καθώς και απειλή διάπραξης των ως άνω πράξεων) και που τελούνται είτε από μεμονωμένα άτομα είτε από οργανωμένες ομάδες, εφόσον αυτά στρέφονται κατά περισσότερων χωρών, των θεσμών και των λαών τους με στόχο να τους απειλήσουν και

¹⁹ βλ. Warbrick Colin, *"The European Response to Terrorism in an age of Human Rights"*, The European Journal of International Law, Vol. 15 no. 5, 2004, σελ. 1000. Το κείμενο της Συμβάσεως είναι διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο <http://www.un.org/law/cod/finterr.htm>

να πλήξουν σοβαρά ή να καταστρέψουν τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές των χωρών αυτών²⁰. Επίσης, ως τρομοκρατικά χαρακτηρίζονται τα εγκλήματα που διαπράττονται με σκοπό είτε το σοβαρό εκφοβισμό ενός πληθυσμού είτε τον αδικαιολόγητο εξαναγκασμό των δημοσίων αρχών ή ενός διεθνούς οργανισμού για την εκτέλεση οποιασδήποτε πράξης ή την αποχή από αυτήν, είτε, τέλος, τη σοβαρή αποσταθεροποίηση ή την καταστροφή των θεμελιωδών πολιτικών, συνταγματικών, οικονομικών ή κοινωνικών δομών μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού²¹.

Στο επίπεδο των Ηνωμένων Εθνών, αμέσως μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, το Συμβούλιο Ασφαλείας εξέδωσε το Ψήφισμα υπ' αριθμόν 1373 (Resolution 1373) με το οποίο καλούσε τα κράτη-μέλη να μεριμνήσουν ούτως ώστε η τρομοκρατία να αντιμετωπίζεται ως σοβαρό έγκλημα, χωρίς, όμως, να προχωρεί σε κάποιο ορισμό του εγκλήματος της τρομοκρατίας, ούτε και να δίνει κάποιες κατευθύνσεις ως προς αυτό. Τελικά, με το Ψήφισμα υπ' αριθμόν 1566 που εξεδόθη το 2004, το Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών χαρακτήρισε ως τρομοκρατικές πράξεις τα αδικήματα που διαπράττονται και ενάντια σε πολίτες με πρόθεση να προκαλέσουν το θάνατο, σοβαρή βλάβη της υγείας, ή τη σύλληψη ομήρων, με τον απώτερο σκοπό να προκαλέσουν ένα αίσθημα φόβου στο ευρύ κοινό ή σε μια ομάδα ατόμων ή σε συγκεκριμένα άτομα, να εκφοβίσουν έναν πληθυσμό ή να εξαναγκάσουν

²⁰ βλ. την από 15-10-01 πρόταση της Επιτροπής, Σαραφιανός Δημήτρης, Τσαϊτουρίδης Χρήστος, «*Η υπεράσπιση της Δημοκρατίας από τρομοκρατικά αδικήματα και η προάσπιση της Ελευθερίας από αντιτρομοκρατικά νομοθετήματα*» στο Μανιτάκης Α., Τάκης Α. (επιμ.), ο.π., σελ. 181 επ.

²¹ βλ. το κείμενο της Απόφασης-Πλαισίου της Ε.Ε., διαθέσιμο στην Επίσημη Εφημερίδα L 164 της 22-6-02.

μια κυβέρνηση ή έναν διεθνή οργανισμό να προβεί σε μια πράξη ή να απόσχει από αυτήν. Ο ορισμός αυτός δεν περιλαμβάνει την πρόκληση περιουσιακής ζημίας ή την καταστροφή ή διατάραξη της λειτουργίας πληροφορικών συστημάτων ή ουσιωδών υπηρεσιών, όπως συχνά απαντάται σε διάφορους εθνικούς ορισμούς. Ούτε και απαιτεί την ύπαρξη κάποιου θρησκευτικού ή πολιτικού κινήτρου. Αντιθέτως, διακρίνει τα τρομοκρατικά από τα υπόλοιπα εγκλήματα μέσω του σκοπού εκφοβισμού του πληθυσμού ή εξαναγκασμού των κυβερνήσεων προς πράξη. Μια ακόμα προσπάθεια ορισμού της τρομοκρατίας στο επίπεδο των Ηνωμένων Εθνών έρχεται από την πλευρά της Ad Hoc Επιτροπής για τη Διεθνή Τρομοκρατία (Ad Hoc Committee on International Terrorism), σύμφωνα με την οποία, στην έννοια της τρομοκρατίας εμπίπτει κάθε εγκληματική πράξη που διαπράττεται παρά τον νόμο και εκ προθέσεως και προκαλεί το θάνατο ή σοβαρή βλάβη της υγείας ενός προσώπου, ή σοβαρή ζημία σε ιδιωτική ή δημόσια περιουσία, συμπεριλαμβανομένου και των τόπων δημοσίας χρήσεως, των κυβερνητικών ή κρατικών εγκαταστάσεων, των δημοσίων μέσων μεταφοράς, εγκαταστάσεων υποδομής ή του περιβάλλοντος. Επίσης, στην έννοια της τρομοκρατίας σύμφωνα με την Επιτροπή εμπίπτει και κάθε ζημία σε περιουσία, εγκατάσταση ή σύστημα (από τις προαναφερόμενες) που μπορεί να προκαλέσει οικονομική απώλεια, όταν ο σκοπός της διάπραξης του αδικήματος είναι, από τη φύση του ή από το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα, ο εκφοβισμός του πληθυσμού ή ο εξαναγκασμός μιας

κυβέρνησης ή ενός διεθνούς οργανισμού να προβούν σε κάποια πράξη ή να απόσχουν από αυτήν²².

Όσον αφορά το επίπεδο κρατικών νομοθεσιών, οι ορισμοί για την τρομοκρατία που έχουν κατά καιρούς υιοθετηθεί αν και διαφέρουν μεταξύ τους, εντούτοις έχουν αρκετά κοινά στοιχεία. Ο χαρακτηριστικότερος ορισμός αλλά και αυτός που έχει επηρεάσει τις περισσότερες εθνικές νομοθεσίες είναι ο ορισμός του Ηνωμένου Βασιλείου που εισήχθη με τον βρετανικό αντιτρομοκρατικό νόμο “Terrorism Act 2000”. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, ως τρομοκρατία νοείται κάθε πράξη ή απειλή πράξης η οποία είναι προορισμένη να επηρεάσει την κυβέρνηση ή να εκφοβίσει τον πληθυσμό ή ένα τμήμα του πληθυσμού με στόχο την προώθηση ενός πολιτικού, θρησκευτικού ή ιδεολογικού σκοπού, είτε αυτή ενέχει τη διάπραξη σοβαρών πράξεων βίας κατά προσώπων, είτε την πρόκληση σοβαρής ζημίας σε περιουσία, θέτει σε κίνδυνο τη ζωή ατόμου διαφορετικού από αυτόν που επιχειρεί την πράξη, δημιουργεί σοβαρό κίνδυνο για την υγεία ή την ασφάλεια του κοινού ή ενός μέρους αυτού, ή προορίζεται να επηρεάσει σημαντικά ή να διαταράξει τη λειτουργία ενός ηλεκτρονικού συστήματος²³. Ο ορισμός αυτός, ο οποίος είναι αρκετά ευρύς κι έχει λάβει αρκετές αρνητικές κριτικές, έχει καταστεί λίγο-πολύ το υπόδειγμα επάνω στο οποίο βασίστηκαν πολλά κράτη κατά την εισαγωγή από μέρους τους νέων αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών και μέτρων μετά την 11^η Σεπτεμβρίου.

²² βλ. Schmid P. Alex, “United Nations Measures against Terrorism and the work of the Terrorism Prevention Branch: The rule of Law, Human Rights and Terrorism” στο Benedek Wolfgang, Yotopoulos-Marangopoulos Alice (eds.), ο.π., σελ. 53.

²³ βλ. Hadden Tom, “National Anti-Terrorist measures in the United Kingdom”, στο Benedek Wolfgang, Yotopoulos-Marangopoulos Alice (eds.) ο.π., σελ. 119.

Από τα ανωτέρω αναφερθέντα, γίνεται αντιληπτό ότι η τρομοκρατία είναι εμφανώς ένας όρος εξαιρετικά δύσκολος να οριστεί. Οι ορισμοί που έχουν υιοθετηθεί τόσο σε επίπεδο εθνικών νομοθεσιών όσο και σε διεθνές συμβατικό επίπεδο, αν και διαφέρουν μεταξύ τους, συγκεντρώνουν ορισμένα κοινά στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα τρία:

- α) στη μέθοδο που ακολουθείται, ήτοι την χρήση ή την απειλή χρήσης βίας,
- β) στο στόχο, τον αποδέκτη δηλαδή των πράξεων, ο οποίος μπορεί να είναι είτε οι πολίτες ενός κράτους είτε η ίδια η κυβέρνηση, και
- γ) στον σκοπό του δράστη, που μπορεί να είναι είτε η πρόκληση φόβου είτε ο εξαναγκασμός κάποιας πολιτικής ή κοινωνικής αλλαγής²⁴.

Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας αποδεκτός ορισμός της τρομοκρατίας θα πρέπει να περιλαμβάνει τουλάχιστον τα εξής δύο στοιχεία²⁵: Πρώτον, την άσκηση φυσικής βίας εναντίον προσώπων. Σε αντίθεση με την τάση που επικρατεί στους πιο πρόσφατους ορισμούς που αναφέρθηκαν ανωτέρω, η άσκηση βίας κατά πραγμάτων-περιουσίας (ιδιωτικής ή δημόσιας) δεν θα πρέπει να θεωρείται αρκετή. Και δεύτερον, την πρόκληση φόβου στον πληθυσμό ή τον εξαναγκασμό της κυβέρνησης ή ενός διεθνούς οργανισμού να προβούν σε κάποια πράξη ή να απόσχουν από αυτήν. Και αυτά, σε διαζευκτική απαρίθμηση, έτσι ώστε να μην απαιτείται και η πρόκληση τρόμου στην περίπτωση που η κυβέρνηση εξαναγκαστεί να πράξει με κάποιον άλλο τρόπο. Δεν θα πρέπει να

²⁴ βλ. Kushner W. Harvey, λήμμα *"Terrorism, definition and history of"*, στο *"Encyclopedia of Terrorism"*, Sage Publications Inc., USA, 2003, σελ. 359.

²⁵ βλ. Walter Christian, ο.π., σελ. 34-35.

θεωρείται, κι εδώ, αρκετή η αναφορά στην επιδίωξη γενικά κάποιου πολιτικού, θρησκευτικού ή ιδεολογικού σκοπού, ούτε και χρειάζεται απαραίτητως να υπάρχει συλλογική δράση περισσοτέρων ατόμων.

Αυτό που γίνεται φανερό, λοιπόν, σύμφωνα με τα ανωτέρω, είναι ότι η τρομοκρατία έχει δύο στόχους, τον άμεσο (αλλά συνάμα και δευτερεύοντα για τον τρομοκράτη) που είναι οι αποδέκτες των πράξεων βίας (πολίτες), και τον έμμεσο (αλλά πρωτεύοντα σύμφωνα με την επιδίωξη του δράστη), την επιδίωξη δηλαδή, εκφοβισμού του πληθυσμού ή εξαναγκασμού της κυβέρνησης προκειμένου να προβεί σε πράξη, στην οποία διαφορετικά δεν θα προέβαινε²⁶.

²⁶ βλ. Primoratz Igor, *“What is Terrorism?”*, στο Gearty Conor (ed.), *“Terrorism”*, σειρά *“The International library of Criminology, Criminal Justice and Penology”*, Dartmouth Publishing Company Limited, England, 1996, σελ.135.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: 11^Η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2001: Η ΗΜΕΡΑ ΠΟΥ ΑΛΛΑΞΕ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ;

1 . Το «νέο» πρόσωπο της Τρομοκρατίας.

Η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 αποτέλεσε την αφετηρία για ένα κύμα εισαγωγής νέων αντιτρομοκρατικών ρυθμίσεων τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε διεθνές. Τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν την ημέρα εκείνη, καθώς και οι επακολουθήσασες τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Μαρτίου 2004 στη Μαδρίτη και της 7^{ης} Ιουλίου 2005 στο Λονδίνο, οδήγησαν πολλούς στο να μιλήσουν για την ανάδυση ενός «νέου» προσώπου της τρομοκρατίας, ενός προσώπου πιο σκληρού , που διαφέρει ουσιωδώς από την μέχρι τότε αντίληψη των δυτικών κρατών για την τρομοκρατία. Πράγματι, πολλά δυτικά κράτη (Ιταλία, Ισπανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Ελλάδα) είχαν αντιμετωπίσει στο εσωτερικό τους και για πολλά χρόνια προβλήματα με τρομοκρατικές οργανώσεις. Αυτό, όμως, που αντιμετώπισαν την ημέρα εκείνη οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής διέφερε ποιοτικά αλλά και σε μέγεθος από κάθε άλλη τρομοκρατική ενέργεια μέχρι τότε. Το «νέο» αυτό πρόσωπο της τρομοκρατίας είναι σύμφωνα με πολλούς αποτέλεσμα της των αλλαγών που επήλθαν σε ευρύτερο ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και λόγω της παγκοσμιοποίησης²⁷, και τα βασικά χαρακτηριστικά του είναι τα ακόλουθα²⁸:

²⁷ βλ. Δημόπουλος Χαράλαμπος, «Παγκοσμιοποίηση και Τρομοκρατία», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, σελ. 167 επ.

²⁸ βλ. Κουράκης Ε. Νέστωρ, «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Β΄: Πραγματολογική προσέγγιση και επιμέρους ζητήματα», 2^η ανανεωμένη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2005, σελ. 233 επ.

α) οι τρομοκράτες δρουν πλέον πέραν των συνόρων μιας συγκεκριμένης χώρας²⁹, επιδιώκοντας υπερεθνικούς στόχους, σε αντίθεση με την «παραδοσιακή» τρομοκρατία, της οποίας οι δράστες είχαν ως στόχο να επηρεάσουν τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας στην οποία δραστηριοποιούνταν. Τα τρομοκρατικά κτυπήματα έχουν πλέον έναν καθαρά συμβολικό χαρακτήρα και λαμβάνουν τη μορφή πολεμικής επίθεσης εναντίον κάποιου κράτους.

β) οι τρομοκράτες επιδιώκουν να πλήξουν αθώους πολίτες, καταφέροντας «τυφλά» και μαζικά κτυπήματα βίας³⁰ εναντίον αορίστου πλήθους ατόμων, σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς στόχους των τρομοκρατών, οι οποίοι (τουλάχιστον στις Δυτικές χώρες) ήταν πολιτικά πρόσωπα, στρατιωτικοί, κάτοχοι μιας συγκεκριμένης θέσης ή αξιώματος, και πάντοτε συγκεκριμένα άτομα.

γ) οι δράστες τρομοκρατικών επιθέσεων εμφανίζονται έτοιμοι και μάλιστα πρόθυμοι να πεθάνουν κατά τη διάρκεια της τρομοκρατικής επίθεσης (επιθέσεις αυτοκτονίας). Στις τρομοκρατικές οργανώσεις φαίνεται να επικρατεί μια αντίληψη αυτοθυσίας, η οποία και συνδέεται με τα ιδεολογικοθρησκευτικά κίνητρα που ωθούν τα μέλη τους³¹.

δ) οι τρομοκράτες φαίνεται να σχεδιάζουν τις ενέργειές τους με ιδιαίτερη προσοχή και οργάνωση, κάνοντας χρήση των τελευταίων τεχνολογικών επιτευγμάτων, όπως το διαδίκτυο προκειμένου να έρθουν σε επαφή με άτομα που μοιράζονται τους ίδιους ιδεολογικούς ή και πολιτικούς

²⁹ βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ελισάβετ, «Ο νόμος για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας», Ποινική δικαιοσύνη 7/2004, σελ. 784.

³⁰ βλ. Δημόπουλος Χαράλαμπος, ο.π., σελ. 58 και Λοβέρδος Α., ο.π., σελ. 42.

³¹ βλ. Kushner W. Harvey, λήμμα *“The new terrorism”* στο Kushner W.H., *“Encyclopedia of Terrorism”*, Sage Publications Inc., USA, 2003, σελ. 363-364.

σκοπούς³², αλλά και των επιτευγμάτων στον τομέα των μεταφορών. Έτσι, οι τρομοκράτες χαρακτηρίζονται πλέον από υψηλή κινητικότητα, και αυτό ακριβώς κάνει ευκολότερη την επίτευξη των στόχων τους χωρίς προειδοποίηση. Οι τρομοκράτες, επίσης, φαίνεται να χρησιμοποιούν ολοένα και περισσότερο τα νέα βιολογικά, χημικά αλλά και συμβατικά όπλα που έχουν αναπτυχθεί κατά τα τελευταία χρόνια, και τα οποία αυξάνουν την ικανότητά τους να επιφέρουν πολύνεκρα τρομοκρατικά κτυπήματα³³. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της επίθεσης με την ουσία «άνθρακα» που έλαβε χώρα μέσω του ταχυδρομείου στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής λίγο καιρό μετά την επίθεση στη Νέα Υόρκη.

ε) οι «νέοι» τρομοκράτες εμφανίζονται λιγότερο οργανωμένοι ιεραρχικά απ' ό,τι στο παρελθόν, και συνεπώς, καθίσταται δυσχερέστερος ο εντοπισμός τους. Στο παρελθόν, οι τρομοκρατικές ομάδες ήσαν οργανωμένες κατά τρόπο που προσιδίαζε σε μεγάλες επιχειρήσεις, ήτοι, πυραμιδικά και γραμμικά με μια καθοδική ή ανοδική δομή εξουσίας³⁴. Υπήρχε, δηλαδή, ένα κέντρο εξουσίας - λήψεως αποφάσεων και τα κατώτερα σε εξουσία εκτελεστικά όργανα. Αντιθέτως, η δομή των «νέων» τρομοκρατικών οργανώσεων μοιάζει να είναι πιο χαλαρή σε σχέση με το παρελθόν. Οι τρομοκρατικές οργανώσεις φαίνεται, πλέον, να προσλαμβάνουν τη δομή κυττάρων-πυρήνων ("cell-like structure"), οι οποίοι δρουν ανεξάρτητα και απομονωμένα ο ένας από τον άλλο,

³² βλ. Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds.), *"Law and Liberty in the War on Terror"*, The Federation Press, Sydney, Australia, 2007, σελ. 70.

³³ βλ. Van Krieken J. Peter (ed), *"Terrorism and the International Legal Order"*, T.M.C. Asser Press, The Hague, Netherlands, 2002, σελ. 176 επ.

³⁴ βλ. Kushner W. Harvey, ο.π.

μοιραζόμενοι απλά το ίδιο δόγμα ή τον ίδιο σκοπό³⁵. Πάντως, αυτό που θα πρέπει να παρατηρηθεί είναι ότι ανεξαρτήτως της δομής τους, οι τρομοκρατικές οργανώσεις φαίνεται να έχουν μια πολύπλοκη διασύνδεση με το διεθνικά οργανωμένο έγκλημα, είτε αυτό αφορά το εμπόριο ναρκωτικών, όπλων ή ανθρώπων ή τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες («ξέπλυμα βρώμικου χρήματος»), διασύνδεση από την οποία αποκομίζουν και τους απαραίτητους για την επίτευξη των σκοπών τους πόρους.

στ) Τέλος, ένα τελευταίο στοιχείο της «νέας» μορφής της τρομοκρατίας αποτελεί και το «αόρατο» των δραστών της. Κανένας δεν φαίνεται να αναλαμβάνει την ευθύνη από τις τρομοκρατικές επιθέσεις, σε φανερή αντίθεση με το παρελθόν, όπου οι τρομοκρατικές οργανώσεις πάντοτε ήσαν πρόθυμες να αναλάβουν την ευθύνη για τις πράξεις τους (είτε αποστέλλοντας προκηρύξεις είτε με οποιοδήποτε άλλο μέσο) προκειμένου να ενημερώσουν το κοινό για τα κίνητρα και τους σκοπούς τους³⁶.

Όπως, λοιπόν, καταλαβαίνει κανείς, κατόπιν των προαναφερθέντων, ο χαρακτήρας της τρομοκρατίας έχει υποστεί ορισμένες αδιαμφισβήτητες σημαντικές αλλαγές κατά τα τελευταία χρόνια³⁷, αλλαγές οι οποίες σύμφωνα με πολλούς δημιουργούν πρωτοφανείς κινδύνους, καθώς μια τρομοκρατική επίθεση θα μπορούσε να λάβει χώρα πλέον σχεδόν

³⁵ βλ. Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds.), ο.π.

³⁶ βλ. Δημόπουλος Χ., ο.π., Κουράκης Ν., ο.π. και Λοβέρδος Α., ο.π., σελ. 46.

³⁷ Αν και όλα αυτά τα νέα χαρακτηριστικά δεν μπορούν να αποδοθούν σε όλες τις τρομοκρατικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στο εσωτερικό των διαφόρων κρατών, αναμφισβήτητα, ο χαρακτήρας και οι μέθοδοι δράσης των τελευταίων έχουν διαφοροποιηθεί σε σχέση με το παρελθόν, κυρίως λόγω της χρήσης των νέων τεχνολογιών.

οπουδήποτε³⁸. Όμως, δεν μπορεί κανείς να πει ότι η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 αποτέλεσε την αφετηρία των αλλαγών αυτών. Αντιθέτως, μπορούμε να πούμε ότι ο «νέος» χαρακτήρας της τρομοκρατίας που περιγράφηκε ανωτέρω διαμορφώθηκε ως αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας που άρχισε ήδη από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, και αποτελεί την αντίδραση στην επεκτατική στάση που χαρακτηρίζει την εξωτερική πολιτική των κρατών της Δύσης και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, οι οποίες είναι και οι κύριοι αποδέκτες (στόχος) της «νέας» αυτής τρομοκρατίας.

³⁸ βλ. Karonyi Kardos Elisabeth, ο.π., σελ. 2.

2. Οι αλλαγές που επήλθαν στην αντεγκληματική πολιτική και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Χωρίς αμφιβολία, η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 υπήρξε σταθμός στην ιστορία της ανθρωπότητας. Τα πρωτοφανή γεγονότα που έλαβαν χώρα την ημέρα εκείνη, το μέγεθος της τρομοκρατικής επίθεσης και του αριθμού των ανθρωπίνων θυμάτων, σηματοδότησαν σύμφωνα με πολλούς την απαρχή μιας νέας εποχής τόσο για το εγκληματικό φαινόμενο και την αντιμετώπισή του όσο και για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Αμέσως μετά την ημέρα εκείνη, και σε διάστημα λίγων μόλις μηνών, παρατηρήθηκε ένας παροξυσμός εισαγωγής νέων νομοθετικών μέτρων³⁹ στο επίπεδο των κρατών και νέων συμβατικών κειμένων σε διεθνές και περιφερειακό υπερεθνικό επίπεδο, προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά και να κατασταλεί το πρόβλημα της τρομοκρατίας. Τα νομοθετικά αυτά κείμενα χαρακτηρίστηκαν από μια τάση σκλήρυνσης στην ποινική αντιμετώπιση του εγκλήματος της τρομοκρατίας αλλά και από μια τάση αυταρχικού περιορισμού των κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁴⁰, προξενώντας τις αντιδράσεις του επιστημονικού κόσμου. Το σοβαρότερο, λοιπόν, αποτέλεσμα ή παρενέργεια θα μπορούσαμε να πούμε της νέας τρομοκρατίας (με την έννοια που αναφέραμε ανωτέρω) είναι η σημαντικότερη αύξηση στα μέτρα ασφαλείας⁴¹, καθώς και η

³⁹ βλ. Λοβέρδος Ανδρέας, ο.π., σελ. 74-75.

⁴⁰ βλ. USA PATRIOT ACT, ο οποίος αποτελεί ένα από τα αυστηρότερα αντιτρομοκρατικά νομοθετήματα, με ευρύτατο πεδίο εφαρμογής, που όμως αποτελεί συνάμα και ένα από τα πιο χαρακτηριστικά των τάσεων που επικρατούν παγκοσμίως σε νομοθετικό επίπεδο.

⁴¹ βλ. Kushner W. Harvey, λήμμα "War on Terrorism", ο.π., σελ. 402-404.

υποχώρηση των δικαιοκρατικών αντιλήψεων μέσα στο κλίμα φόβου που η ίδια δημιούργησε.

Οι κυβερνήσεις, εκμεταλλευόμενες το γενικευμένο αυτό αίσθημα φόβου⁴² που δημιουργήθηκε στους πολίτες εισήγαγαν «σκληρές» αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες, οι οποίες εκτός από το ότι ενέχουν σοβαρούς περιορισμούς στην ενάσκηση των ατομικών δικαιωμάτων εκ μέρους των πολιτών (ελευθερία λόγου, συνάθροισης, θρησκείας, δικαίωμα στην προστασία του ιδιωτικού βίου κ.λπ., βλ. παρακάτω στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας), διακρίνονται για την ευρύτητα του πεδίου εφαρμογής τους κι αποτελούν, έτσι, σημαντικό κίνδυνο για την ασφάλεια του δικαίου⁴³, καθώς κινούνται στη λογική μιας δικαιοσύνης των «εκτάκτων μέτρων». Το ποινικό δίκαιο ανήχθη με αυτόν τον τρόπο σε αποκλειστικό σχεδόν μέσο για την αντιμετώπιση των «κινδύνων» που πηγάζουν από την τρομοκρατία.

Οι αλλαγές που επήλθαν μετά την 11^η Σεπτεμβρίου δεν περιορίστηκαν όμως μόνο στην επιβολή περιορισμών στον τρόπο που οι πολίτες ασκούν τα αναγνωρισμένα από το Δίκαιο δικαιώματά τους. Αντιθέτως, εισήλθαν και σε άλλους, ευρύτερους τομείς. Έτσι, έκτοτε, παρατηρείται μια γιγάντωση του κρατικού διωκτικού μηχανισμού, με ολοένα και περισσότερη ενίσχυση του προϋπολογισμού της αστυνομίας και των

⁴² βλ. Van Krieken J. Peter (ed), ο.π., σελ. 209., Haubrich Dirk, “September 11, Anti-Terror Laws and Civil Liberties: Britain, France and Germany compared”, Government and Opposition, Vol. 32, Issue 1, January 2003, σελ. 3. Επίσης, Trotter T. Gary, “The Anti-Terrorism Bill and Preventative Restrains on Liberty”, στο Daniels J. Ronald, McKlem Patrick, Roach Kent (eds.), “The Security of Freedom. Essays on Canada’s Anti-Terrorism Bill”, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 2^η έκδοση, Canada 2002, σελ. 239.

⁴³ βλ. Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds.), ο.π., σελ. 231.

δαπανών για την ασφάλεια⁴⁴. Επίσης, η 11^η Σεπτεμβρίου αποτέλεσε την αφετηρία για την στροφή προς μια κατά πολύ αυστηρότερη εφαρμογή του δικαίου της μετανάστευσης⁴⁵. Πράγματι, ένα από τα επακόλουθα της ημέρας εκείνης υπήρξε η κατασκευή εκ μέρους των κρατών ενός νοητού συνδέσμου μεταξύ αιτούντων ασύλου και τρομοκρατών⁴⁶. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την ασφάλεια του κράτους εντοπίστηκε στην παρουσία και δραστηριότητα των αλλοδαπών. Το αποτέλεσμα ήταν τις αμέσως επόμενες ημέρες που ακολούθησαν τα γεγονότα της 11- 9 - 2001 χιλιάδες μη υπήκοοι των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής να προσαχθούν και να κρατηθούν (βλ. παρακάτω αναλυτικότερα) με αφορμή παραβιάσεις των όρων διαμονής τους (ζητήματα σχετικά με τη 'βίζα') προκειμένου να ελεγχθούν για τυχόν διασύνδεση τους με την τρομοκρατική οργάνωση «Αλ Κάιντα» ("Al Quaida"). Ένα έτερο αποτέλεσμα υπήρξε η εισαγωγή αυστηρότερων ρυθμίσεων για το καθεστώς της χορήγησης βίζα καθώς και για το καθεστώς χορήγησης πολιτικού ασύλου, όχι μόνο στις Η.Π.Α., αλλά και στις χώρες της Ενωμένης Ευρώπης. Έτσι, με αφορμή την απειλή της τρομοκρατίας, τα κράτη εισήγαγαν ρυθμίσεις για την απέλαση αλλά ακόμη και την κράτηση επ' αορίστου χρόνου χωρίς δίκη (βλ. κατωτέρω) των υπόπτων για τη συμμετοχή σε τρομοκρατικές οργανώσεις, εντάσσοντας τις ρυθμίσεις αυτές όχι στο πεδίο του ποινικού δικαίου, αλλά στο πεδίο της νομοθεσίας περί μεταναστεύσεως και ασύλου⁴⁷, με ό,τι μπορεί να σημαίνει

⁴⁴ βλ. Kushner W. Harvey, ο.π.

⁴⁵ βλ. Γιαννουλόπουλος Δημήτρης, «Τρομοκρατία και ατομικές ελευθερίες στις ΗΠΑ μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001», Ποινική Δικαιοσύνη 12/2003, σελ. 1380.

⁴⁶ βλ. Tsoukala Anastassia, "Democracy in the light of Security: British and French Political Discourses on Domestic Counter-Terrorism Policies", Political Studies, Vol. 54, 2006, σελ. 612.

⁴⁷ βλ. Hadden Tom, ο.π., σελ. 121.

αυτό για τις εγγυήσεις και τα δικαιώματα των ατόμων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής τους. Παρατηρούμε, λοιπόν, τη χρήση ολοένα και περισσότερο των νόμων για τη μετανάστευση ως εργαλείου στον «πόλεμο» κατά της τρομοκρατίας⁴⁸. Οι πλέον κρίσιμες διατάξεις για τον εντοπισμό και τη δίωξη των υπόπτων για τρομοκρατία αφορούν τους αλλοδαπούς. Η, δε, τρομοκρατία και η αντιμετώπισή της ανάγονται με τη σειρά τους σε μείζονα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής των κρατών και καθίστανται εργαλεία αυτής⁴⁹.

Περαιτέρω, μετά την 11^η Σεπτεμβρίου παρατηρείται μια τάση για παραχώρηση συνεχώς περισσότερων αρμοδιοτήτων σε όργανα της εκτελεστικής εξουσίας με ταυτόχρονο παραγκωνισμό και αποκλεισμό της δικαστικής και των συναδουσών με αυτήν εγγυήσεων του δικαίου. Αυτό, σε συνδυασμό με τα ολοένα αυξανόμενα μέτρα ασφαλείας στο επίπεδο της πρόληψης, καταδεικνύουν ότι οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες δεν έχουν έναν αμιγή ποινικό χαρακτήρα, παρά, ενέχουν χαρακτηριστικά στρατιωτικά κι εθνικής ασφαλείας⁵⁰.

Εκτός από τα ανωτέρω αναφερθέντα, οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες που εισήχθησαν μετά την 11- 9- 2001, όπως θα δούμε και παρακάτω⁵¹, έχουν οδηγήσει σε μια άνευ προηγουμένου περιστολή των δικαιωμάτων των πολιτών (δικαιώματα κατηγορουμένου, ελευθερία της έκφρασης κ.λπ.). Η περιστολή αυτή σκοπό έχει, σύμφωνα με τις κυβερνήσεις, την προστασία των πολιτών αλλά και του ίδιου του κράτους από τους

⁴⁸ βλ. Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds.), ο.π., σελ. 229.

⁴⁹ βλ. Παρασκευόπουλος Νίκος, «Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου», εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2003, σελ. 53 και 68.

⁵⁰ βλ. Trotter T. Gary, ο.π., σελ. 240.

⁵¹ βλ. παρακάτω, δεύτερο μέρος της εργασίας.

«κινδύνους» που συνεπάγεται η «απειλή» της τρομοκρατίας, ο νέος «αόρατος» εχθρός, ο τρομοκράτης. Έτσι, τα τελευταία χρόνια, βρισκόμαστε μπροστά σε μια πρωτοφανή έμφαση στο πεδίο της πρόληψης, μια κίνηση ολοένα και προς τα πίσω, προς το στάδιο του υπόπτου. Η πρόληψη από μέτρο κοινωνικής πολιτικής κατέστη μέτρο αστυνομικό και κατασταλτικό, κομμάτι ενός μηχανισμού ασφαλείας⁵². Αυτό, σε συνδυασμό με τα τεχνολογικά μέσα που έχει σήμερα στη διάθεση του το σύγχρονο κράτος, αρκούν για μπορούμε να πούμε ότι έχουμε καταστεί ουσιαστικά όμηροι της «ασφάλειας». Οι έκτακτες νομοθεσίες (αντιτρομοκρατικές και μη) έχουν καταστεί, με τη σειρά τους, ένα σύστημα διακυβέρνησης⁵³ στα σημερινά κράτη. Με τον τρόπο αυτό, οδηγούμαστε σιγά-σιγά προς μια κοινωνία αυταρχισμού, ολοκληρωτισμού κι επιτήρησης (κατά τα Οργουελιανά πρότυπα), μια κοινωνία πρόληψης και διαχείρισης των κινδύνων, όπου οι ελευθερίες των λίγων ανταλλάσσονται για την ασφάλεια των πολλών⁵⁴.

Βέβαια, δεν μπορούμε να πούμε ότι όλα αυτά αποτελούν κάτι νέο. Αντιθέτως, το γεγονός ότι παρόμοιες διατάξεις περιλαμβάνονται και σε αντιτρομοκρατικά νομοθετήματα πρότερα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο έσπευσαν τα κράτη να απαντήσουν στα γεγονότα αυτά, αλλά και οι ίδιες οι απαντήσεις και τα αποτελέσματά τους, μας παραπέμπουν σε ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο, στην έννοια της

⁵² βλ. Κασιμάτης Γεώργιος, «Προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ασφάλεια», στο Κρανιδιώτη Μ., «Νέες τεχνολογίες και ανθρώπινα δικαιώματα», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ. 34.

⁵³ βλ. Tsoukala Anastassia, ο.π., σελ. 608.

⁵⁴ βλ. ο.π., σελ. 612.

«κοινωνίας της διακινδύνευσης», όπως αυτή ορίστηκε από τον Ulrich Beck⁵⁵.

Ως διακινδύνευση νοείται η «έκθεση σε κίνδυνο»⁵⁶. Σε αντίθεση με την έννοια του κινδύνου, η οποία προϋποθέτει ένα αντικειμενικά διαπιστώσιμο επικείμενο κακό, η διακινδύνευση αναφέρεται σε μια δυνητική κατάσταση η οποία ανατρέχει σε ένα προστάδιο του κινδύνου. Η έννοια αυτή, είναι στενά συνδεδεμένη με την εποχή της «ύστερης νεωτερικότητας» ή της «μετα-νεωτερικότητας». Η εποχή αυτή, η οποία τοποθετείται στα τέλη του εικοστού αιώνα και ειδικότερα από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 – μέσα της δεκαετίας του 1970 κι έπειτα, χαρακτηρίστηκε από την μετάβαση από το λεγόμενο αποκαταστατικό μοντέλο της αντεγκληματικής πολιτικής, στην διαχείριση, όπως προειπώθηκε, των κινδύνων και των «κρίσεων»⁵⁷ και δη, της διακινδύνευσης⁵⁸. Μόνο που στην ύστερη νεωτερικότητα, οι κίνδυνοι είναι «νέοι» και διαφέρουν από τους φυσικούς και τους κοινωνικούς κινδύνους της εποχής της νεωτερικότητας, καθώς πηγάζουν κυρίως από την επίδραση της ανάπτυξης της τεχνολογίας στο περιβάλλον (φυσικό και κοινωνικό)⁵⁹, επηρεάζοντας όχι μόνο κάποιες συγκεκριμένες

⁵⁵ βλ. Schneiderman David, *"Terrorism and the Risk Society"*, στο Daniels Ronald, McKlem Patrick, Roach Kent (eds.), ο.π., σελ. 64.

⁵⁶ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης, *«Παγκόσμια εξουσία και νομικός πολιτισμός»*, εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 16.

⁵⁷ βλ. Βενιζέλος Ευάγγελος, *«Η σχέση Δημοκρατίας, Κράτους Δικαίου και Ασφάλειας ως πρόβλημα κυριαρχίας και άρα πολιτικής- το παράδειγμα της Ολυμπιακής ασφάλειας»*, στο Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ι. Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), *«Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης»*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 39.

⁵⁸ βλ. Tsoukala Anastassia, *"Security, Risk and Human Rights: a vanishing relationship?"*, CEPS Special Report, Centre for European Policy Studies, September 2008, σελ. 3.

⁵⁹ βλ. Κοντιάδης Ι. Ξενοφών, *«Το κοινωνικό κράτος πρόληψης ως απάντηση στην κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους. Προς ένα νέο πολιτειολογικό τύπο;»*, στο Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ι. Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), ο.π., σελ. 69.

πληθυσμιακές ομάδες, αλλά ολόκληρο σχεδόν τον πληθυσμό. Οι κίνδυνοι αυτοί (περιβαλλοντικοί, οικονομικοί κ.λπ.) άνοιξαν το δρόμο για την ανάδυση του λεγόμενου κράτους πρόληψης, του οποίου στόχος δεν είναι η διαφύλαξη της ελευθερίας και η προαγωγή των δικαιωμάτων των πολιτών του αλλά η ασφάλεια, η πρόληψη δηλαδή των κινδύνων, καθώς απαιτούν την ενεργοποίηση του κρατικού μηχανισμού στο επίπεδο της πρόληψης προκειμένου να επιτυγχάνεται η έγκαιρη διάγνωση των πιθανών κινδύνων και η αντιμετώπισή τους. Έτσι, έχουμε μια σειρά από ποινικοποιήσεις των πιθανών και «απομακρυσμένων» κινδύνων⁶⁰ και μια σκλήρυνση της αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία αφίσταται πλέον από το φιλελεύθερο πρότυπο που είχε οικοδομηθεί μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και η οποία φέρει πλέον τα εξής χαρακτηριστικά⁶¹:

α) στροφή από τον έλεγχο των κοινωνικών συνεπειών του εγκλήματος στην εκ των προτέρων διαχείριση των κινδύνων που μπορεί να ελλοχεύουν σε μια συμπεριφορά. Το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης κινητοποιείται όχι από μια συγκεκριμένη πράξη (έγκλημα), αλλά από το γενικό αίσθημα φόβου και ανασφάλειας που δημιουργείται από μια συμπεριφορά που θεωρείται ότι μπορεί να βλάψει την κοινωνία.

β) στόχος του κοινωνικού ελέγχου δεν είναι πλέον ο κάθε παραβάτης ξεχωριστά, αλλά τα μέλη των παρεκκλινουσών ομάδων που μπορούν δυνητικά να «παράγουν» κινδύνους. Τα άτομα αυτά θεωρούνται απειλή λόγω των χαρακτηριστικών που φέρουν και που μοιράζονται με τα

⁶⁰ βλ. Ανθόπουλος Χαράλαμπος, «Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια», στο Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ι. Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), ο.π., σελ. 110.

⁶¹ βλ. Tsoukala Anastassia, "Security, Risk and Human Rights: a vanishing relationship?", ο.π., σελ. 4 επ.

υπόλοιπα μέλη της ομάδας (θρησκευτικές πεποιθήσεις, ιδεολογικές κ. λπ.) και αντιμετωπίζονται ως ύποπτοι και ως δυνητικοί παραβάτες.

γ) το πεδίο του κοινωνικού ελέγχου διευρύνεται. Ο έλεγχος καθίσταται «proactive» και απομακρυσμένος με την χρήση των τεχνολογιών επιτήρησης καθώς και των μηχανισμών ελέγχου που προσφέρει η εξέλιξη της τεχνολογίας. Στόχος δεν είναι μόνο ο έλεγχος των κινδύνων αλλά και ο έλεγχος των κινήσεων των πληθυσμών.

δ) ο έλεγχος της παρέκκλισης από περιθωριακή μορφή κοινωνικού ελέγχου γίνεται θεσμός. Τα μακροπρόθεσμα προγράμματα πρόληψης εγκαταλείπονται. Τη θέση τους παίρνει η περιστασιακή πρόληψη και οι proactive προσεγγίσεις.

Από τα προαναφερθέντα, γίνονται αντιληπτές οι κοινές πτυχές που υπάρχουν ανάμεσα στις αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες που εισήχθησαν ως απάντηση στα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και στον χαρακτήρα της αντεγκληματικής πολιτικής όπως αυτός διαμορφώθηκε την εποχή της μετα- νεωτερικότητας. Θα ήταν λάθος, επομένως, να υποθέσουμε ότι οι αλλαγές που έχει υποστεί τα τελευταία χρόνια η αντεγκληματική πολιτική υπήρξαν αποτέλεσμα της τρομοκρατικής επίθεσης στους δίδυμους πύργους. Αντιθέτως, είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης διαδικασίας άρρηκτα συνδεδεμένης με την εποχή της ύστερης νεωτερικότητας και την έννοια της κοινωνίας της διακινδύνευσης. Η 11^η Σεπτεμβρίου, υπήρξε απλά ο καταλύτης, ο επιταχυντής που επέσπευσε την ολοκλήρωση διαδικασιών που ήδη είχαν δρομολογηθεί καιρό πριν⁶².

⁶² βλ. Παπαθεοδώρου Θ., «Ασφάλεια: δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης;», στο Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ι. Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), ο.π., σελ. 199 και 201.

Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, θα πρέπει ίσως να αναρωτηθούμε , αφού οι αλλαγές αυτές που υπέστη η αντεγκληματική πολιτική δεν αποτελούν απότοκο της 11- 9- 2001, τότε ποιος είναι ο αληθινός σκοπός των περιορισμών που έχουν εισαχθεί στις ατομικές ελευθερίες; Τι ακριβώς επιχειρείται από τα κράτη με τα αντιτρομοκρατικά μέτρα που υιοθετούν; Πράγματι, δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η τρομοκρατία, και ιδιαίτερα οι τρομοκρατικές επιθέσεις που έλαβαν χώρα στο έδαφος των Ηνωμένων Πολιτειών, αποτέλεσαν το πρόσχημα, την αναγκαία συνθήκη για την εισαγωγή καταπιεστικών νομοθεσιών και μορφών ποινικού ελέγχου⁶³. Και αυτό, γιατί πολλά από τα νομοθετικά αυτά μέτρα δεν συνδέονται άμεσα με την 11^η Σεπτεμβρίου, αλλά αποτελούν μια καιροσκοπική προσπάθεια των κρατών να περάσουν τις νομοθετικές ιδέες που από καιρό είχαν⁶⁴, και εντάσσονται στην μακρά διαδικασία ποινικοποίησης των συμπεριφορών που προαναφέρθηκε και που δεν αφορά αμιγώς την τρομοκρατία⁶⁵. Η, δε, ανησυχία του επιστημονικού (και μη) κόσμου σχετικά με την απειλή που μπορεί να αποτελούν για τα ανθρώπινα δικαιώματα τα μέτρα αυτά χρονολογείται κι αυτή πολύ πριν από την τρομοκρατική επίθεση στη Νέα Υόρκη⁶⁶. Με τον τρόπο αυτό, γίνεται κατανοητό ότι οι επιθέσεις της 11- 9- 2001 παρείχαν το κατάλληλο πλαίσιο προκειμένου να εισαχθούν μέτρα, τα οποία δεν στάθηκε δυνατό να εισαχθούν νωρίτερα ή που δεν θα μπορούσαν να εισαχθούν υπό άλλες

⁶³ βλ. Παρασκευόπουλος Νίκος, ο.π., σελ. 74.

⁶⁴ βλ. Gearty Conor, "11 September, Counter-terrorism, and the Human Rights Act", *Journal of Law and Society*, Vol. 32, No. 1, March 2005, σελ. 23.

⁶⁵ βλ. Παπαθεοδώρου Θ., ο.π., σελ. 213.

⁶⁶ βλ. Flynn, J. E., "The Security Council's Counter-Terrorism Committee and Human Rights", *Human Rights Law Review* 7:2, 2007, σελ., 372.

συνθήκες λόγω των αντιρρήσεων που θα συναντούσαν αναφορικά με τον αντίκτυπό τους στα ανθρώπινα δικαιώματα⁶⁷.

Τι, όμως, κρύβεται πραγματικά πίσω από την προθυμία που παρουσιάζουν τα κράτη για την εισαγωγή αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών που περιορίζουν σε τέτοιο βαθμό τα δικαιώματα των πολιτών τους; Σε απάντηση του ερωτήματος αυτού, έχει υποστηριχθεί η άποψη⁶⁸ ότι οι κυβερνήσεις χρησιμοποιώντας την ιδέα της «απειλής» της τρομοκρατίας στοχεύουν στην δημιουργία ενός κλίματος ανασφάλειας και φόβου στον πληθυσμό, προκειμένου να επιτύχουν την επέκταση του κοινωνικού ελέγχου σε ζητήματα που πολύ λίγο έχουν να κάνουν με την τρομοκρατία. Αυτό που στ' αλήθεια επιχειρείται, δηλαδή, είναι η ενδυνάμωση του κοινωνικού ελέγχου στο όνομα του «αγώνα κατά της τρομοκρατίας» ("fight against terrorism"). Οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες έχουν έναν καθαρά συμβολικό χαρακτήρα και μετατρέπονται σε ένα πολιτικό εργαλείο⁶⁹ για την ποινικοποίηση του κοινωνικού χώρου, την χειραγωγή και τον αποτελεσματικό έλεγχο των μαζών. Πέρα από την αντιμετώπιση του «εξωτερικού εχθρού», εξυπηρετούν και τον έλεγχο των εσωτερικών αντιδρούντων (και άρα ανεπιθύμητων) μειοψηφιών ή ενδεχομένως και των πλειοψηφιών, με στόχο την εδραίωση και διατήρηση της κυριαρχίας των εκάστοτε κυβερνόντων⁷⁰.

⁶⁷ βλ. Smith A. T. H., "Balancing Liberty and Security? A legal analysis of United Kingdom Anti-Terrorist Legislation", *European Journal of Criminal Policy and Research* (2007), 13, σελ. 79.

⁶⁸ βλ. Hobsbawm Eric John, «Παγκοσμιοποίηση, Δημοκρατία και Τρομοκρατία», μετάφραση Κούρκουλος Νίκος, δεύτερη έκδοση, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2008, σελ.163.

⁶⁹ βλ. Tsoukala Anastassia, "Democracy in the light of Security: British and French Political Discourses on Domestic Counter-Terrorism Policies", ο.π., σελ. 616, 622-623.

⁷⁰ βλ. Μανωλεδάκης Ιω., «Ασφάλεια και Ελευθερία», ο.π., σελ. 194. Επίσης του ίδιου, «Παγκόσμια εξουσία και νομικός πολιτισμός», ο.π., σελ. 23 και «Κοινωνία της

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 αποτέλεσε για τα κράτη το κατάλληλο όχημα προκειμένου να εισάγουν ανεμπόδιστα ρυθμίσεις περιοριστικές των ελευθεριών των πολιτών τους, με στόχο όχι τόσο την πρόληψη και καταπολέμηση της ίδιας της τρομοκρατίας, αλλά τον καλύτερο έλεγχο του πληθυσμού τους. Οι ρυθμίσεις αυτές, που έχουν οδηγήσει σε μια προφανή αυστηροποίηση της αντεγκληματικής πολιτικής, πιθανότατα δεν θα προσφέρουν καμία επιπλέον ασφάλεια στους πολίτες, παρά μάλλον θα τους καταστήσουν λιγότερο ελεύθερους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΤΟ «ΔΙΛΗΜΜΑ» ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ – ΑΣΦΑΛΕΙΑ.

Οι νέες αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες που εισήχθησαν με αφορμή την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 και την αντιμετώπιση της «νέας» τρομοκρατίας, έδωσαν νέα ώθηση στο «δίλημμα» που εδώ και καιρό επικρατεί, ανάμεσα στην προστασία της ελευθερίας των πολιτών από κάθε περιοριστική αυτής προσπάθεια και στην προώθηση της ασφάλειας με το αντίστοιχο κόστος επί των κατοχυρωμένων ελευθεριών των ατόμων. Τα γεγονότα της ημέρας εκείνης εκτός από την ώθηση που έδωσαν, επαναπροσδιόρισαν την αντιπαράθεση μεταξύ των εννοιών της ελευθερίας και της ασφάλειας. Έτσι, η σχέση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τρομοκρατίας περιγράφεται πλέον ως η ισορροπία που θα πρέπει να επιτευχθεί μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας. Η ισορροπία αυτή μεταξύ των ατομικών ελευθεριών και της συλλογικής ασφάλειας, έχει χωρίς αμφιβολία υποστεί μια βαθμιαία μεταβολή κατά τα τελευταία χρόνια.

Η προβληματική της αντίθεσης μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας και της ισορροπίας που θα πρέπει να επιτευχθεί, θα πρέπει να ενταχθεί στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που αναφέρθηκε και ανωτέρω σχετικά με την ύστερη νεωτερικότητα και την «κοινωνία της διακινδύνευσης». Πιο συγκεκριμένα, θα λέγαμε ότι οι ανασφάλειες και οι δυνητικοί κίνδυνοι (διακινδυνεύσεις) που ενυπάρχουν στην κοινωνία της διακινδύνευσης στην μετα- νεωτερική εποχή, έγιναν η αφορμή για την αναβίωση της έννοιας της ασφάλειας και για την αρχή της υποχώρησης της προάσπισης των δικαιωμάτων του πολίτη για χάρη της διασφάλισης της συλλογικής

ασφάλειας⁷¹. Τα νέα αντιτρομοκρατικά μέτρα που εισήχθησαν κατά τα τελευταία χρόνια, λοιπόν, παρουσιάζονται ως τα αναγκαία βήματα που πρέπει να γίνουν προκειμένου να διασφαλίσουμε την ελευθερία μας από το φόβο και την απειλή που αποτελεί η τρομοκρατία για τα δικαιώματά μας.

Η διαμάχη μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας, όπως γίνεται αντιληπτό, αποτελεί ένα εξαιρετικά αμφιλεγόμενο ζήτημα. Προτού, όμως, προχωρήσουμε στην εξέταση των απόψεων που έχουν διατυπωθεί ως προς αυτό και ως προς την υπεροχή μιας εκ των δύο, θα πρέπει πρώτα να ασχοληθούμε με τις έννοιες που το απαρτίζουν, ήτοι, με την «ελευθερία» και την «ασφάλεια».

Αρχικά, λοιπόν, θα πρέπει να προσδιορίσουμε τι ακριβώς εννοούμε με τη λέξη «ελευθερία». Ως ελευθερία, σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να πούμε ότι νοούνται όλες οι αναγνωρισμένες και θεσμικά κατοχυρωμένες ατομικές ελευθερίες. Η ελευθερία είναι έννοια αδιαπραγμάτευτη και κάθε άτομο θεωρείται ότι είναι φορέας της.

Αντιθέτως, η έννοια της ασφάλειας είναι περισσότερο περίπλοκη. Αν και κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η ασφάλεια αποτελεί μια από τις πρωταρχικές αξίες σε μια κοινωνία⁷², αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι η έννοια της ασφάλειας αποτελεί έναν όρο «ομπρέλα» που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα κυβερνητικών, πολιτικών και κοινωνικών πρακτικών

⁷¹ βλ. Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ., «Εισαγωγή» και Κοντιάδης Ξενοφών, «Το κοινωνικό κράτος πρόληψης ως απάντηση στην κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους. Προς ένα νέο πολιτειολογικό τύπο;», στο Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), ο.π., σελ 13 και 74 αντίστοιχα.

⁷² βλ. Τσακουράκης Σταύρος, «Τρομοκρατία και ατομικές ελευθερίες», στο Μανιτάκης Α., Τάκης Α. (επιμ.), ο.π., σελ. 224.

καθώς και κοινωνικών και πολιτισμικών αξιών⁷³. Έτσι, η «ασφάλεια» αναφέρεται πρωτίστως στην προστασία από κάθε είδους κίνδυνο. Κατά την ύστερη νεωτερικότητα όμως, η ασφάλεια προσέλαβε την έννοια της προστασίας από την απειλή της εγκληματικότητας, ενώ κατά τα τελευταία χρόνια, και συγκεκριμένα, μετά τα τρομοκρατικά κτυπήματα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, έχει καταλήξει να σημαίνει αποκλειστικά σχεδόν την προστασία από την απειλή της τρομοκρατίας⁷⁴. Πολλοί, δε, έχουν φθάσει να μιλούν ακόμα και για ένα «θεμελιώδες δικαίωμα» στην ασφάλεια⁷⁵, το οποίο αναγνωρίζεται σε όλα ανεξαιρέτως τα άτομα⁷⁶. Την άποψη αυτή φαίνεται να ακολουθεί και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο από καιρό έχει αναγνωρίσει στην Νομολογία του το «δικαίωμα στην ασφάλεια»⁷⁷.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να προχωρήσουμε σε μια διάκριση σχετικά με τον όρο της ασφάλειας, διάκριση που αφορά τις δύο λέξεις που χρησιμοποιούνται στην αγγλική γλώσσα προκειμένου να περιγράψουν την έννοια αυτή, τη λέξη «safety» και τη λέξη «security»⁷⁸. Έχει υποστηριχθεί, λοιπόν, ότι η λέξη «safety» θα πρέπει να χρησιμοποιείται για την περιγραφή της προστασίας της στοιχειώδους ατομικής ελευθερίας, ενώ η λέξη «security» για την προστασία της δημόσιας τάξης. Η διάκριση αυτή

⁷³ βλ. Valverde Mariana, *"Governing Security, Governing through Security"*, στο Daniels J. Ronald, McKlem Patrick, Roach Kent (eds.), ο.π., σελ. 90.

⁷⁴ βλ. Ανθόπουλος Χαράλαμπος, *«Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια»*, στο Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), ο.π., σελ. 114.

⁷⁵ βλ. Χρυσόγονος Κώστας, *«Το Θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια»*, στο Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), ο.π., σελ. 141.

⁷⁶ βλ. Hoffman Paul, *"Human Rights and Terrorism"*, Human Rights Quarterly, 26 (2004), σελ. 949.

⁷⁷ βλ. Brown Ian, Korff Douwe, *"Terrorism and the proportionality of Internet surveillance"*, European Journal of Criminology, 2009:6, σελ. 130-131.

⁷⁸ βλ. Tsoukala Anastassia, *"Democracy in the light of security: British and French Political Discourses on domestic Counter-Terrorism Policies"*, ο.π., σελ. 621.

θα μπορούσε να φανεί χρήσιμη όσον αφορά τον περιορισμό των δικαιωμάτων των πολιτών για χάρη του δικαιώματος στην ασφάλεια, περιορισμός που σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να φθάνει έως την καταστρατήγηση των βασικών ατομικών ελευθεριών, καθώς διαφορετικά θα μιλούσαμε για περιορισμό της (ατομικής) ασφάλειας για χάρη της ασφάλειας, κάτι το οποίο αποτελεί οξύμωρο σχήμα.

Έχοντας, αναφερθεί στις έννοιες που προσλαμβάνουν οι όροι ελευθερία και ασφάλεια, θα περάσουμε στη συνέχεια, στην ανάλυση του «διλήμματος» που προαναφέραμε.

Από τη μία πλευρά, λοιπόν, έχει υποστηριχθεί ότι η προστασία της ελευθερίας δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Και αυτό γιατί η ελευθερία δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς την ασφάλεια. Η ασφάλεια αποτελεί πρωταρχικό σκοπό κάθε κράτους, το οποίο για να επιβιώσει θα πρέπει πρωτίστως να είναι ασφαλές τόσο έναντι των εξωτερικών απειλών όσο έναντι και των εσωτερικών. Η ασφάλεια του κράτους αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για την προσωπική ασφάλεια (με την έννοια που αναφέρθηκε ανωτέρω) και τις ελευθερίες των πολιτών του⁷⁹, διαφορετικά, δεν θα είχε νόημα η έννομη τάξη που δεν μπορεί να προστατεύσει αποτελεσματικά τη ζωή των πολιτών της. Αυτό όμως σημαίνει ότι η επιδίωξη της ασφάλειας αναπόφευκτα θα συνεπάγεται πάντα τον περιορισμό της ελευθερίας και την αλλοίωση του φιλελεύθερου χαρακτήρα της κοινωνίας. Γίνεται, επομένως, κατανοητό ότι πρόκειται για δύο σχετικές έννοιες, ότι «ό,τι προστίθεται στην ασφάλεια αφαιρείται από την ελευθερία» και το

⁷⁹ βλ. Δημόπουλος Χαράλαμπος, ο.π., σελ. 16 επ.

αντίστροφο⁸⁰, και ότι για το λόγο αυτό θα πρέπει να συμβιβαστούμε με την ιδέα μιας σχετικής ασφάλειας με μια παράλληλη σχετική ελευθερία. Άλλωστε, αυτό αναγνωρίζεται σε πολλά διεθνή συμβατικά κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αρχής γενομένης από τη Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπου στο άρθρο 29 προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής περιορισμών στις ελευθερίες των ατόμων για λόγους δημοσίας τάξεως και ασφάλειας.

Από την άλλη πλευρά, έχει υποστηριχθεί ότι είναι εσφαλμένο το να θεωρούμε δεδομένο πως οι έννοιες της ελευθερίας και της ασφάλειας είναι έννοιες αντιπαρατιθέμενες, για τις οποίες και θα πρέπει να επιτευχθεί κάποιου είδους ισορροπία. Αντιθέτως, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι δεν υπάρχει καμία αντίθεση ούτε σύγκρουση ανάμεσα στις δύο αυτές έννοιες. Και αυτό γιατί, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε, ότι η ελευθερία προηγείται της ασφάλειας σε επίπεδο πολιτειακών αρχών⁸¹. Επίσης εσφαλμένο είναι όμως και το να θεωρούμε ότι σε μια ενδεχόμενη στάθμιση των δύο εννοιών, η μία λειτουργεί πάντοτε σε βάρος της άλλης, δηλαδή ότι αν επιθυμούμε να αποκτήσουμε περισσότερη ασφάλεια, τότε θα πρέπει οπωσδήποτε να χάσουμε κάτι από τα δικαιώματά μας και το αντίστροφο, αν εμμείνουμε στα δικαιώματα αυτά, τότε αυτό θα σημαίνει ένα πλήγμα στην συλλογική μας ασφάλεια. Η ασφάλεια δεν είναι κάτι που μπορεί να μετρηθεί, ούτε είναι κάτι που μπορεί να το εγγυηθεί κανείς αποτελεσματικά⁸². Η παραδοχή εκ μέρους μας της ύπαρξης ενός

⁸⁰ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Ασφάλεια και Ελευθερία», ο.π., σελ. 189. Επίσης του ιδίου, «Ασφάλεια κράτους ή Ελευθερία;» στο Μανιτάκης Α., Τάκης Α. (επιμ.), ο.π., σελ 23 επ.

⁸¹ βλ. Σαραφιανός Δ., Τσαϊτουρίδης Χ., ο.π., σελ. 170.

⁸² βλ. Valverde Mariana, ο.π., σελ. 83 – 85.

«δικαιώματος στην ασφάλεια» θα σήμαινε την παροχή μιας «εξουσιοδότησης» στο κράτος για παρέμβαση στη σφαίρα της ελευθερίας μας, αλλά και μια απλοϊκή αντίληψη και κατάταξη των δύο αυτών εννοιών. Πράγματι, κατά τα τελευταία χρόνια, υπάρχει η τάση⁸³ να αντιμετωπίζεται η ελευθερία όχι πια σαν τον αναγκαίο όρο κάθε φιλελεύθερης δημοκρατικής κοινωνίας, τη μήτρα από όπου απορρέουν όλα τα υπόλοιπα δικαιώματα σε μια δημοκρατία όπως και είναι στην πραγματικότητα, αλλά, αντιθέτως, να υποβαθμίζεται και να θεωρείται ένα απλό δικαίωμα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα ότι αφού η ελευθερία σε τίποτε πλέον δεν διαφέρει από τα συνήθη δικαιώματα, να είναι δυνατόν να υπαχθεί σε στάθμιση σε περίπτωση σύγκρουσης της με άλλο ισότιμο δικαίωμα και συνεπώς, να καθίσταται δυνατός ο περιορισμός της χάριν ενός αντιτιθέμενου δικαιώματος, όπως η ασφάλεια. Κάτι τέτοιο, όμως, θα πρέπει να θεωρηθεί σφάλμα. Η ελευθερία δεν αποτελεί ένα σύνηθες, απλό δικαίωμα, δυνάμενο να περιοριστεί σε περίπτωση «σύγκρουσης» του με κάποιο έτερο δικαίωμα. Αντιθέτως, αποτελεί το κύριο δικαίωμα, από το οποίο και απορρέουν όλα τα υπόλοιπα, τη θεμελιώδη αρχή στην οποία στηρίζονται όλα τα φιλελεύθερα δημοκρατικά κράτη.

Έτσι, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ανωτέρω, μπορούμε να πούμε ότι όσον αφορά το δίλημμα που προαναφέραμε, πρόκειται φανερά για ψευδοδίλημμα⁸⁴, καθώς οι έννοιες της ελευθερίας και της ασφάλειας δεν είναι έννοιες αντιτιθέμενες, αλλά συμπληρωματικές. Για το λόγο αυτό, δε,

⁸³ βλ. Tsoukala Anastassia, *"Security, Risk and Human Rights: a vanishing relationship?"*, ο.π., σελ. 2 επ.

⁸⁴ βλ. Dinh Viet, *"We have to rethink privacy protection"*, στο Hoeksema Tammo, Ter Laak Jan (eds.), Part IV: *"Human Rights versus security, a crucial dialogue"*, ο.π., σελ. 74-75. Επίσης, βλ. Δημόπουλος Χ., ο.π., σελ. 97.

καμία αιτιολογία δεν μπορεί να υπάρξει για μέτρα που προκειμένου να προάγουν την ασφάλεια περιορίζουν υπέρμετρα τις ελευθερίες των πολιτών.

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Η απάντηση των κρατών στις τρομοκρατικές επιθέσεις που έλαβαν χώρα κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα (Νέα Υόρκη, Μαδρίτη, Λονδίνο) υπήρξε, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, ένα κύμα εισαγωγής νέων νομοθετικών μέτρων, μέτρων που στην πλειοψηφία τους χαρακτηρίστηκαν από μια τάση αυταρχικού περιορισμού των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων των πολιτών.

Πράγματι, στις περισσότερες περιπτώσεις, τα κράτη προφασιζόμενα μια κατάσταση «έκτακτης ανάγκης» (emergency) και βασιζόμενα στο επιχείρημα ότι «οι εξαιρετικές περιστάσεις απαιτούν τη λήψη εξαιρετικών μέτρων» (“exceptional times require exceptional measures”)⁸⁵, εισήγαγαν μια σειρά από μέτρα που έρχονται προφανώς σε αντίθεση με ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα. Οι εξαιρετικές αυτές νομοθεσίες παρουσιάζονται από τα κράτη ως η απαραίτητη θυσία που πρέπει να γίνει προκειμένου να επιτύχουν την αποτελεσματικότερη προστασία των πολιτών τους, αλλά και ως η μοναδική ικανή απάντηση στη σοβαρότητα της απειλής που αποτελεί η τρομοκρατία⁸⁶. Η θέσπιση εκτάκτων νομοθεσιών που επιτρέπουν στα κράτη να αφίστανται από τις καθιερωμένες και διεθνώς αναγνωρισμένες ατομικές ελευθερίες (“derogation”) στηρίζεται στη δυνατότητα που

⁸⁵ βλ. Hudson Barbara, “Justice in a time of terror”, British Journal of Criminology, 2009, 1 of 16, σελ. 4.

⁸⁶ βλ. Tsoukala Anastassia, “Democracy in the light of Security: British and French Political discourses on Domestic Counter-Terrorism Policies”, ο.π., σελ. 611 και 613. και De Vergottini Giuseppe, “La difficile convivenza fra libertà e sicurezza: la risposta delle democrazie al terrorismo. Gli ordinamenti nazionali”, Associazione Italiana Costituzionalisti: Convegno Annuale-2003, διαθέσιμο στο www.associazionedeicostituzionalisti.it σελ. 10.

προβλέπεται σχεδόν από όλα τα δημοκρατικά Συντάγματα για τη θέση σε εφαρμογή ενός δικαίου της ανάγκης σε εξαιρετικές καταστάσεις και για όσο διαρκούν αυτές, χωρίς αυτό να σημαίνει και την παραβίαση της αρχής της νομιμότητας. Το δικαίωμα αυτό των κρατών αναγνωρίζεται και από διεθνή συμβατικά κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι το άρθρο 4 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁸⁷. Τα κείμενα αυτά δίνουν τη δυνατότητα για προσωρινή προσφυγή σε έκτακτα μέτρα που παρεκκλίνουν από ορισμένα δικαιώματα με την προϋπόθεση όμως να συντρέχουν κάποιες συγκεκριμένες αντικειμενικές συνθήκες και να προβλέπονται ορισμένες εγγυήσεις τόσο ουσιαστικές όσο και δικονομικές.

Οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες αποτελούν, λοιπόν, μια μορφή εξαιρετικού νόμου. Όμως, οι εξαιρετικοί αυτοί νόμοι τείνουν ολοένα και περισσότερο να γενικευθούν και να εξελιχθούν σε μια *πάγια ρύθμιση*⁸⁸, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Βέβαια, και η ίδια η αναγκαιότητα θέσπισης ειδικών αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών έχει αμφισβητηθεί από πολλούς, οι οποίοι θεωρούν ότι κυριαρχεί η εσφαλμένη αντίληψη πως υπάρχει αδυναμία τόσο της αστυνομίας όσο και του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και ότι η εισαγωγή ενός ειδικού νόμου για την αντιμετώπισή της αποτελεί τη μόνη λύση. Αντιθέτως, όπως υποστηρίζουν, οι αντιτρομοκρατικοί νόμοι (όπως αναφέρθηκε και

⁸⁷ βλ. Haubrich Dirk, ο.π., σελ. 19. Η έννοια της κατάστασης ανάγκης σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου περιλαμβάνει κάθε κατάσταση που απειλεί την ακεραιότητα ενός έθνους.

⁸⁸ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Ασφάλεια και Ελευθερία», ο.π., σελ. 13.

ανωτέρω) έχουν πρωτίστως συμβολικό χαρακτήρα και οδηγούν στην διεύρυνση των εξουσιών της εκτελεστικής εξουσίας αλλά και στην καταστρατήγηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, παρά την υποχρέωση που έχουν τα κράτη για το αντίθετο⁸⁹.

Η υποχρέωση, δε, των κρατών για προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών τους προβλέπεται σε διεθνή συμβατικά κείμενα. Ως παράδειγμα θα πρέπει να αναφερθεί το άρθρο 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, όπου ρητά δηλώνεται ότι τα κράτη θα πρέπει να εξασφαλίζουν σε κάθε άτομο που βρίσκεται στην επικράτεια τους την απρόσκοπτη απόλαυση των δικαιωμάτων που προβλέπονται στη Σύμβαση αυτή⁹⁰, καθώς και η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη της Τρομοκρατίας, που τέθηκε σε ισχύ το 2007, όπου ειδικά δηλώνεται ότι τα μέτρα που λαμβάνονται από τα κράτη – μέλη για την πρόληψη και την καταστολή της τρομοκρατίας θα πρέπει να βρίσκονται σε πλήρη συμμόρφωση με την αρχή του κράτους δικαίου, τις δημοκρατικές αξίες, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που προβλέπονται από το διεθνές δίκαιο⁹¹.

Βέβαια, προτού προχωρήσουμε στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες που εισήγαγαν τα κράτη περιορίζουν τα δικαιώματα των πολιτών, θα πρέπει να πρώτα να προσδιορίσουμε τι ακριβώς περιλαμβάνει η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η έννοια αυτή, η οποία αποτελεί με τη σειρά της ένα από τα πιο αμφισβητούμενα ζητήματα κατά τα τελευταία χρόνια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι

⁸⁹ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης, ο.π., σελ. 1 και 192. Επίσης, του ιδίου, «Παγκόσμια εξουσίας και νομικός πολιτισμός», ο.π., σελ. 125.

⁹⁰ βλ. Warbrick Colin, ο.π., σελ. 998.

⁹¹ βλ. Kardos Kaponyi Elisabeth, ο.π., σελ. 16.

αναφέρεται στις βασικές εκείνες ελευθερίες που αναγνωρίζονται σε όλους τους ανθρώπους τόσο από διακρατικές συμβάσεις σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο, όσο και από τα διάφορα εθνικά Συντάγματα. Τέτοια είναι τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή και την ελευθερία, η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η ελευθερία του λόγου και η ισότητα απέναντι στο νόμο, αλλά και τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος συμμετοχής στον πολιτισμό, το δικαίωμα στην τροφή και το περιβάλλον, το δικαίωμα στην εργασία και το δικαίωμα στην παιδεία⁹². Η έννοια αυτή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει αντιμετωπίσει αρκετές αντιρρήσεις, τόσο για την ίδια καθεαυτήν, όσο και για την παγκόσμια ισχύ («οικουμενικότητα») που τους αναγνωρίζεται⁹³.

⁹² βλ. την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από τα Ηνωμένα Έθνη (1948), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (1966), αλλά και διάφορες περιφερειακές συνθήκες όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ- 1950) του Συμβουλίου της Ευρώπης με το οικείο δικαιοδοτικό όργανό της, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τον Αφρικανικό Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1986), το Αμερικανικό Σύμφωνο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επίσης, τα διάφορα εθνικά συντάγματα, όπως το Σύνταγμα της Ελλάδας 1975/1986/2001/2007.

⁹³ Για την έννοια των δικαιωμάτων και τις εξειδικεύσεις τους που θα χρησιμοποιηθούν για τις ανάγκες της παρούσας βλ. Ρούκουνας Εμμανουήλ, «Διεθνής προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1995.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΟΙ ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ.

1 . Αοριστία ορισμών και αρχή της νομιμότητας.

Το πρώτο, ίσως και σοβαρότερο, πλήγμα για τα ανθρώπινα δικαιώματα απορρέει από τον ίδιο τον ορισμό της τρομοκρατίας. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, δεν έχει καταστεί εφικτή η εξεύρεση ενός αποδεκτού από όλους ορισμού της τρομοκρατίας. Οι περισσότεροι ορισμοί που ακολουθούνται τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο (Ο.Η.Ε., Συμβούλιο της Ευρώπης, Ε.Ε.) διακρίνονται για την ευρύτητα και την αοριστία τους ως προς τα χαρακτηριστικά του εγκλήματος αυτού, τόσο ως προς την αντικειμενική όσο και ως προς την υποκειμενική του υπόσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αοριστίας που διακρίνει τις προσπάθειες ορισμού της τρομοκρατίας αποτελεί η θεμελίωση του αδικήματος στην ύπαρξη γενικά θρησκευτικών, πολιτικών ή ιδεολογικών κινήτρων των δραστών, χωρίς καμία εξειδίκευση των κινήτρων αυτών. Η αοριστία όμως αυτή των στοιχείων του ορισμού και η θεμελίωσή του στις υποκειμενικές διαθέσεις του δράστη⁹⁴ δεν παρέχουν αντικειμενικά κριτήρια για τη διάκριση των «τρομοκρατικών» από τα «απλά» ή «συνήθη» εγκλήματα. Το ποινικό δίκαιο στα φιλελεύθερα και δημοκρατικά κράτη, επίσης, στηρίζεται στην πράξη και όχι στο φρόνημα του δράστη, το οποίο δεν ενδιαφέρει το δίκαιο από μόνο του χωρίς την αποτύπωσή του σε συγκεκριμένη πράξη⁹⁵. Επιπλέον, υπάρχει το ενδεχόμενο, να

⁹⁴ βλ. ανωτέρω, Μέρος Α΄, Κεφάλαιο Ι της παρούσας.

⁹⁵ Ας μην ξεχνάμε την αρχή “Cogitationis poenam nemo patitur” (ήτοι κανείς δεν υπόκειται σε ποινή λόγω του φρονήματός του).

χρησιμοποιηθεί η χαλαρότητα του ορισμού ως έρεισμα για τη δίωξη από τις κυβερνήσεις των κρατών, των πολιτικών τους αντιπάλων, τυχόν αντιφρονούντων, ακτιβιστών και μεταναστών καθώς και άλλων ανεπιθύμητων, στους οποίους θα αποδίδεται ο χαρακτηρισμός του «τρομοκράτη». Το ίδιο υπάρχει ο κίνδυνος να συμβεί και με την περίπτωση των απεργιακών κινητοποιήσεων καθώς και των άλλων πράξεων διαμαρτυρίας (διαδηλώσεων κ.λπ.) που μπορεί να παρεμποδίσουν την ομαλή λειτουργία κρατικών εγκαταστάσεων, οργανισμών κοινής ωφέλειας αλλά και του συστήματος συγκοινωνιών⁹⁶. Πολλές νομοθεσίες⁹⁷, δε, προχωρούν ακόμα περαιτέρω, θεσπίζοντας νέα αδικήματα σχετικά με την τρομοκρατία, όπως για παράδειγμα η «προτροπή» (ενθάρρυνση) σε τέλεση τρομοκρατικών πράξεων, η «προπαρασκευή τρομοκρατικών πράξεων» κ.α., για τα οποία εξίσου επικρατεί μια αοριστία σχετικά με τα στοιχεία του ορισμού τους, αφήνοντας πολλά περιθώρια για κατάχρησή τους⁹⁸.

Η αοριστία του ορισμού του εγκλήματος της τρομοκρατίας έρχεται σε προφανή αντίθεση με την θεμελιώδη αρχή του δικαίου “*nullum crimen, nulla poena sine lege*” («αρχή της νομιμότητας»), η οποία αναγνωρίζεται σε όλες σχεδόν τις έννομες τάξεις⁹⁹. Η αρχή αυτή, υπό την εξειδίκευσή της, “*nullum crimen nulla poena sine lege certa*” (ήτοι κανένα έγκλημα δεν

⁹⁶ βλ. Warbrick Colin, ο.π., σελ. 1002, Hadden Tom, ο.π., σελ. 120 και Παρασκευόπουλος Νίκος, ο.π., σελ. 58.

⁹⁷ βλ. “Terrorism Act 2006” του Ηνωμένου Βασιλείου, part 1. Το κείμενο του νόμου αυτού είναι διαθέσιμο στο <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/11/contents>

⁹⁸ βλ. Kardos Karonyi Elisabeth, ο.π., σελ. 13.

⁹⁹ Στην Ελλάδα η αρχή αυτή προβλέπεται από το άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος 1975/1986/2001/2007. Το άρθρο αυτό ορίζει ότι «Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της.[...]»

υπάρχει και καμία ποινή δεν καταγιγνώσκεται χωρίς ειδικό νόμο), απαγορεύει την αοριστία στην περιγραφή μιας αξιόποινης συμπεριφοράς και αξιώνει από τον νομοθέτη τη θέσπιση σαφών ποινικών διατάξεων που να περιγράφουν «σταθερά» και «με λεπτομέρεια» τα στοιχεία που συνιστούν την εκάστοτε εγκληματική συμπεριφορά. Διαφορετικά θίγεται το δικαίωμα των ατόμων που κατηγορούνται βάσει τέτοιου είδους νόμων για αποτελεσματική υπεράσπισή τους¹⁰⁰. Έτσι, λοιπόν, αντίθετος με την παραπάνω αρχή του δικαίου είναι κάθε νόμος που λόγω της αοριστίας του στην περιγραφή της αξιόποινης συμπεριφοράς αποκλείει τον ερμηνευτικό περιορισμό του πεδίου εφαρμογής του σε μια συγκεκριμένη κατηγορία περιπτώσεων.

2 . Ο «Φυσικός δικαστής».

Μια ακόμα θεμελιώδης αρχή του δικαίου η οποία φαίνεται να υπόκειται σε αλλαγές κατά τα τελευταία χρόνια είναι και η «αρχή του νομίμου ή φυσικού δικαστή». Σύμφωνα με την συγκεκριμένη αρχή, απαγορεύεται η (ακούσια) αφαίρεση του ορισμένου από το νόμο δικαστή για κάθε πολίτη, καθώς και η σύσταση δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων¹⁰¹. Η αρχή αυτή, η οποία αποτελεί μια από τις καταστατικές εγγυήσεις του κράτους δικαίου, τίθεται για την εξασφάλιση της αμεροληψίας των δικαιοδοτικών οργάνων και καλύπτει περιπτώσεις στις οποίες η εκδίκαση μιας υπόθεσης δεν γίνεται από τον δικαστή που έχει εκ των προτέρων με βάσει

¹⁰⁰ βλ. Ανδρουλάκης Κ. Νικόλαος, «Ποινικό δίκαιο. Γενικό μέρος» εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας Δίκαιο και Οικονομία, Αθήνα, 2000, σελ. 131-132.

¹⁰¹ βλ. Καρράς Αργύριος, «Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο», δεύτερη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 257 επ.

αφηρημένων κριτηρίων ορισθεί. Επίσης, βάσει της αρχής του «φυσικού δικαστή» απαγορεύεται η σύσταση ειδικών δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων, που ιδρύονται μετά την τέλεση μιας ορισμένης πράξης ή για την κατάγνωση της ενοχής ή μη ενός συγκεκριμένου προσώπου ή ομάδας προσώπων ειδικά προσδιορισμένων¹⁰².

Κατά τα τελευταία χρόνια, η αρχή αυτή έχει υποστεί αρκετά σοβαρά πλήγματα. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η ίδρυση «ειδικών στρατιωτικών επιτροπών» στις Η.Π.Α.. Πράγματι, στις 13 Νοεμβρίου 2001 με διάταγμα του τότε προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, αποφασίστηκε η δημιουργία στρατιωτικών δικαστηρίων για την εκδίκαση, βάσει ειδικών διαδικασιών, αλλοδαπών κατηγορούμενων για τρομοκρατικά αδικήματα¹⁰³.

Ειδικότερα, το ανωτέρω διάταγμα προβλέπει ότι στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών αυτών επιτροπών εμπίπτουν οι «παραβιάσεις νόμων του πολέμου» από μη αμερικανούς πολίτες που «είτε είναι είτε αποτέλεσαν μέλη της Αλ Κάιντα» και που «είτε διέπραξαν ή συμμετείχαν ή προκάλεσαν σε άλλον την απόφαση να τελέσει πράξεις διεθνούς τρομοκρατίας ή πράξεις προπαρασκευαστικές τέτοιων εγκλημάτων» είτε τέλος, «υπέθαλψαν τους ανωτέρω».¹⁰⁴ Τυχόν δίκες βάσει του διατάγματος αυτού είναι δυνατόν να διεξαχθούν σε πολεμικά πλοία ή σε στρατιωτικές βάσεις (βλ. στρατιωτική βάση των Η.Π.Α. στον κόλπο του Γκουαντάναμο στην Κούβα), η δε ποινή θα καταγιγνώσκεται από επιτροπή αποτελούμενη από

¹⁰² Στην Ελλάδα η αρχή αυτή προβλέπεται από το άρθρο 8 του Συντάγματος 1975/1986/2001/2007, το οποίο ορίζει ότι «Κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος. Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν». Επίσης, προβλέπεται από τα άρθρα 55C και 56 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

¹⁰³ βλ. Τσούλος Νικόλαος, «Τρομοκρατία», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 135.

¹⁰⁴ βλ. Γιαννουλόπουλος Δημήτρης, ο.π., σελ. 1390.

αξιωματικούς. Τις στρατιωτικές επιτροπές επικύρωσε και το διάταγμα του Υπουργείου Αμύνης των Ηνωμένων Πολιτειών (Department of Defense) του έτους 2002, σύμφωνα με το οποίο οι επιτροπές αυτές αποτελούνται από τρία έως επτά μέλη, όλοι από τους οποίους θα πρέπει να είναι αξιωματικοί και μόνο ένας θα πρέπει να έχει εμπειρία δικηγόρου. Περαιτέρω, βάσει αυτού του διατάγματος, δεν προβλέπεται καμία διαδικασία υποβολής αίτησης εξαιρέσεως κάποιου από τα μέλη¹⁰⁵.

Ένας ακόμα τρόπος με τον οποίο παραβιάζεται η αρχή του «φυσικού δικαστή» θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί η τάση περιορισμού της συμμετοχής ενόρκων στις δίκες περί τρομοκρατίας, δηλαδή, η τάση περιορισμού των δικαστηρίων των ενόρκων και η εκδίκαση των υποθέσεων τρομοκρατίας από δικαστήρια στα οποία συμμετέχουν μόνο επαγγελματίες δικαστές¹⁰⁶. Στην Ελλάδα, αυτό προβλέφθηκε ήδη με το νόμο 2928/2001 για το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία, ο οποίος και ορίζει ότι αρμόδιο για να εκδικάσει τα κακουργήματα που τελούνται στο πλαίσιο μιας εγκληματικής ομάδας είναι το τριμελές εφετείο κακουργημάτων. Ενώ, για παράδειγμα, μέχρι τη θέση σε ισχύ του Ν. 2928 αρμόδιο για να εκδικάσει τα κακουργήματα της ανθρωποκτονίας ήταν το μικτό ορκωτό δικαστήριο¹⁰⁷.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η υπαγωγή στο «φυσικό δικαστή», η οποία αποτελεί ατομικό δικαίωμα του κάθε κατηγορουμένου, έχει υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις κατά τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο του «αγώνα»

¹⁰⁵ βλ. Paust J. Jordan, *"Beyond the Law. The Bush Administration's Unlawful Response in the 'War' on Terror"*, Cambridge University Press, NY, USA, 2007, σελ. 117.

¹⁰⁶ βλ. Smith A.T.H., ο.π., σελ.79. και Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Ασφάλεια και Ελευθερία», ο.π., σελ. 6.

¹⁰⁷ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Τρομοκρατία και νομοκρατία. (Η τήρηση της νομιμότητας ως απάντηση στην τρομοκρατία)», Ποινική Δικαιοσύνη 1/2003, σελ. 67.

κατά της τρομοκρατίας. Οι αλλοιώσεις αυτές δεν σημαίνουν μόνο την έλλειψη εγγυήσεων για κρίση από ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο τακτικό δικαστήριο, αλλά και ότι τα δικαιώματα του κατηγορουμένου (όπως θα δούμε και παρακάτω) στερούνται κάθε πρακτικού αντικρύσματος.

3 . «Δίκαιη δίκη».

Αναμφισβήτητα, η αρχή της «δίκαιης δίκης» (“fair trial”), αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές αρχές κάθε δημοκρατικής και φιλελεύθερης κοινωνίας. Η αρχή αυτή που προβλέπεται σε διεθνή συμβατικά κείμενα (βλ. για παράδειγμα άρθρο 6 Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα), περικλύει μια σειρά από δικαιώματα, τα οποία θα πρέπει να απολαμβάνουν τα άτομα που στερούνται της ελευθερίας τους. Καταρχήν, έχουμε το «τεκμήριο της αθωότητας», το δικαίωμα δηλαδή κάθε προσώπου που κατηγορείται για κάποιο αδίκημα, να τεκμαίρεται αθώος μέχρι της «νομίμου αποδείξεως της ενοχής του»¹⁰⁸. Κατά τα τελευταία όμως χρόνια και στα πλαίσιο του «πολέμου» που έχουν κηρύξει ορισμένα κράτη κατά της τρομοκρατίας, έχουν θεσπιστεί αρκετές παρεκκλίσεις από το δικαίωμα αυτό. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τέτοιας παρέκκλισης αλλά ίσως και από τις πιο επικίνδυνες αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι η θέσπιση της δυνατότητας προληπτικής επ’ αορίστου κρατήσεως για τα άτομα που θεωρούνται «ύποπτοι» για τη διάπραξη ή συμμετοχή σε τρομοκρατικές πράξεις (ακόμα και των «ουσιωδών

¹⁰⁸ βλ. άρθρο 6 παρ. 2 Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

μαρτύρων», στο δε Ηνωμένο Βασίλειο η δυνατότητα αυτή παρέχεται για κάθε άτομο του οποίου η παρουσία «αποτελεί κίνδυνο για την ασφάλεια του έθνους»¹⁰⁹), χωρίς να τους αναγνωρίζεται ούτε καν η δυνατότητα προσφυγής ενώπιον της δικαιοσύνης¹¹⁰. Έτσι, σύμφωνα με τον νόμο Terrorism Act 2006 του Ηνωμένου Βασιλείου, παρέχεται τέτοια δυνατότητα στην εκτελεστική εξουσία για την κράτηση ατόμων υπόπτων για τρομοκρατία, κράτηση που μπορεί φτάσει έως και τις είκοσι οκτώ (28) ημέρες χωρίς να τους έχει απαγγελθεί οποιαδήποτε κατηγορία (Terrorism Act 2006 part 2:23)¹¹¹. Ανάλογα προβλέπονται και στη νομοθεσία των Ηνωμένων Πολιτειών (Προεδρικό διάταγμα της 13^{ης} Νοεμβρίου 2001). Το Ανώτατο Δικαστήριο, όμως, των Η.Π.Α. έκρινε¹¹² ότι όταν ένα άτομο κρατείται, το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η αρχή της «δίκαιης δίκης» επιτάσσουν να καθίσταται δυνατή η προσφυγή του στη δικαστική οδό προκειμένου να εξεταστεί η νομιμότητα της κράτησής του¹¹³. Θα πρέπει δηλαδή, να παρέχεται στον κρατούμενο - ύποπτο η ευκαιρία να αντικρούσει τις εναντίον του κατηγορίες ενώπιον ενός ουδέτερου δικαστή. Διαφορετικά, οδηγούμαστε σιγά σιγά σε μια ανατροπή του τεκμηρίου αθωότητας και υποκατάσταση του με το «τεκμήριο της ενοχής», όπου ο ύποπτος θα φέρει πλέον το βάρος απόδειξης της αθωότητάς του, πράγμα που τεκμαιρόταν μέχρι τώρα.

Σε αντίθεση, όμως, με το τεκμήριο της αθωότητας έρχεται και η πρόβλεψη που υπάρχει σε διάφορες αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες για τη δημιουργία

¹⁰⁹ βλ. part 4 του "Antiterrorism, Crime and Security Act 2001"

¹¹⁰ βλ. Τσούλος Νικόλαος, ο.π., σελ. 150. και De Vergottini Giuseppe, ο.π., σελ. 17.

¹¹¹ βλ. Smith A.T.H., ο.π., σελ. 77-78.

¹¹² βλ. Υπόθεση *Hamdi vs. Rumsfeld*

¹¹³ βλ. Paust J. Jordan, ο.π., σελ. 80.

λίστας φυσικών και νομικών προσώπων υπόπτων για τρομοκρατία¹¹⁴, βάσει πληροφοριών που παρέχουν μία ή περισσότερες χώρες. Οι λίστες αυτές, οι οποίες έλαβαν τον χαρακτηρισμό «τρομο-λίστες», έχουν συγκεντρώσει πολλές αντιδράσεις κυρίως λόγω των διαδικασιών υπαγωγής ή αφαίρεσης κάποιου από αυτές¹¹⁵. Πράγματι, τόσο το Ανώτατο Δικαστήριο της Βρετανίας όσο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκριναν την αντισυμβατότητα των λιστών αυτών με ορισμένα από τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα¹¹⁶ και επέβαλαν περιορισμούς στη δημιουργία τέτοιων λιστών. Και αυτό, παρόλη την πρόβλεψη σχετικών εγγυήσεων, όπως η δικαστική αναθεώρηση, η αφαίρεση από αυτήν και η επανόρθωση για περιπτώσεις εσφαλμένης υπαγωγής στη λίστα. Όμως, οι εγγυήσεις αυτές αναφέρονται στον μετά την υπαγωγή χρόνο, αφού έχει χαρακτηριστεί κάποιος (φυσικό ή και νομικό πρόσωπο) ως «τρομοκράτης» και χωρίς τη δυνατότητα να λάβει προηγουμένως γνώση ή να ακουστεί γι' αυτό, πράγμα που όπως γίνεται αντιληπτό αποτελεί νόθευση του τεκμηρίου της αθωότητας.

Περαιτέρω, το δικαίωμα σε μια «δίκαιη δίκη» περιλαμβάνει και μια σειρά επιμέρους δικονομικά δικαιώματα. Τα κυριότερα από αυτά είναι¹¹⁷ το δικαίωμα να πληροφορείται κάθε κατηγορούμενος με λεπτομέρεια και σε γλώσσα που να καταλαβαίνει τις εις βάρος του κατηγορίες, να διαθέτει τον

¹¹⁴ βλ. Ψήφισμα υπ' αριθμόν 1267 του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. και το έργο της Επιτροπής που δημιουργήθηκε με το Ψήφισμα αυτό. Επίσης τον αντιτρομοκρατικό νόμο του Καναδά, "Bill C-36" που ψηφίστηκε στις 18 Δεκεμβρίου 2001, τμήμα 83.05(1), όρος 4.

¹¹⁵ βλ. Foot Rosemary, *"The United Nations, Counter Terrorism, and Human Rights: Institutional Adaptation and Embedded Ideas"*, Human Rights Quarterly, 29, 2007, σελ. 493.

¹¹⁶ βλ. Ρούσσης Νίκος, «Βρετανία – Ανώτατο Δικαστήριο: παραβιάζουν τα Ανθρώπινα Δικαιώματα οι τρομο-λίστες», Ελευθεροτυπία Απογευματινή Αδέσμευτη Εφημερίδα, φύλλο Παρασκευής 29 Ιανουαρίου 2010, σελ. 13.

¹¹⁷ βλ. άρθρο 6 παρ. 1 και 3 Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

χρόνο και τις ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης του, το δικαίωμα στην εκλογή συνηγόρου για την υπεράσπιση του, το δικαίωμα στην εξέταση μαρτύρων, το δικαίωμα να του παρασχεθεί διερμηνέας και κυρίως το δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεση του δίκαια και εντός εύλογης προθεσμίας. Και ως προς αυτά τα δικαιώματα έχουν εισαχθεί περιορισμοί στην προσπάθεια για πρόληψη και καταστολή της τρομοκρατίας. Έτσι, το Διάταγμα της 13^{ης} Νοεμβρίου 2001 του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών προβλέπει, εκτός από ό,τι προαναφέρθηκε (την επ' αόριστον δηλαδή κράτηση χωρίς ενημέρωση και χωρίς καμία απαγγελία κατηγοριών¹¹⁸), τον αποκλεισμό του δικαιώματος για άσκηση εφέσεως κατά της απόφασης των στρατιωτικών επιτροπών, αλλά και την άρνηση και την επιβολή περιορισμών στην εκλογή συνηγόρου, ο οποίος θα πρέπει να υπάγεται κι αυτός όπως και τα μέλη των στρατιωτικών επιτροπών στις ένοπλες δυνάμεις και θα τελεί σε ιεραρχική σχέση εξάρτησης με τους διορισθέντες εισαγγελείς. Εάν, δε, ο κατηγορούμενος θελήσει συνήγορο που να μην υπάγεται στις ένοπλες δυνάμεις, τότε τα έξοδα του συνηγόρου θα βαρύνουν αποκλειστικά τον ίδιο, και ο συνήγορος αυτός θα πρέπει να περάσει από μια ειδική διαδικασία διαπίστευσης από το Υπουργείο Άμυνας¹¹⁹. Σημαντικοί, είναι, δε, και οι περιορισμοί που τίθενται στην επικοινωνία κατηγορουμένου και συνηγόρου υπερασπίσεως, με κυριότερο

¹¹⁸ Πράγμα που αποτελεί καταστρατήγηση του θεμελιώδους δικαιώματος στην προσωπική ασφάλεια που προβλέπεται τόσο από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (άρθρο 14) όσο και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (άρθρο 5) και αποτελεί αρχή περιλαμβανόμενη στα εθνικά συντάγματα, και που στο αγγλοσαξωνικό δίκαιο έχει επικρατήσει να αναφέρεται ως "habeas corpus". Παραβίαση του δικαιώματος αυτού διαγιγνώσθηκε στις περιπτώσεις κράτησης ατόμων μη αμερικανών υπηκόων στην στρατιωτική βάση του Γκουαντάναμο αλλά και στις βάσεις των Η.Π.Α. στο Αφγανιστάν.

¹¹⁹ βλ. Γιαννουλόπουλος Δημήτρης, ο.π., σελ. 1391. Επίσης, Paust J. Jordan, ο.π., σελ. 119 και Van Krieken J. Peter, ο.π., σελ. 208.

την παρακολούθηση, καταγραφή της ή παρουσία κατά την ώρα της συνάντησης αξιωματικού των ενόπλων δυνάμεων.

Τέλος, νόθευση του δικαιώματος της αποτελεσματικής υπεράσπισης και συνεπώς της «δίκαιης δίκης» αποτελεί η δυνατότητα χρήσης από τα δικαστήρια αποδεικτικών μέσων που δεν γίνονται αποδεκτά στα υπόλοιπα ποινικά δικαστήρια αλλά και αποκλεισμού της πρόσβασης του κατηγορουμένου και του συνηγόρου του στο «υλικό» της δίκης. Πρόκειται κυρίως για αποδεικτικά μέσα όπως¹²⁰ έμμεσες μαρτυρίες, ανυπόγραφες δηλώσεις, «ομολογίες» κατόπιν υποβολής του κατηγορουμένου σε βασανιστήρια¹²¹, ανωμοτί καταθέσεις, μαρτυρικές καταθέσεις μέσω τηλεφώνου ή άλλων οπτικοακουστικών μέσων, καταθέσεις από προηγούμενες διαδικασίες κ.λπ.. Ο κατηγορούμενος και ο συνηγόρός του, δε, είναι δυνατόν να αποκλειστούν από την πρόσβαση στο αποδεικτικό υλικό της δίκης «για λόγους προστασίας απορρήτων πληροφοριών» καθώς και από την δυνατότητα εξέτασης μαρτύρων υπεράσπισης ή αντεξέτασης μαρτύρων κατηγορίας, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της «δημοσιότητας των μερών».

Βλεπουμε, λοιπόν, μια συστηματική παραβίαση του δικαιώματος σε «δίκαιη δίκη» από την πλευρά των κρατών, επικαλούμενα τον αγώνα κατά της τρομοκρατίας και εκμεταλλευόμενα το γεγονός ότι το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των δικαιωμάτων εκείνων από τα οποία τα κράτη δεν μπορούν να αποστούν σε περιόδους έκτακτης ανάγκης.

¹²⁰ βλ. Γιαννουλόπουλος Δημήτρης, ο.π., σελ. 1392 και Paust J. Jordan, ο.π., σελ. 118.

¹²¹ Για το πολύ σοβαρό πρόβλημα της υποβολής των υπόπτων για τρομοκρατία σε βασανιστήρια βλ. παρακάτω.

4 . Ποινές, αναλογικότητα και ποινικοποίηση του φρονήματος.

Ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει τις αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες που τέθηκαν σε ισχύ ως απάντηση στην απειλή της τρομοκρατίας, είναι και η επαύξηση των ποινών που προβλέπονται για τα τρομοκρατικά αδικήματα. Πράγματι, τα αδικήματα που διαπράττονται στο πλαίσιο της δράσης μιας τρομοκρατικής οργάνωσης τείνουν να επισύρουν ποινές δυσανάλογες σχετικά με εκείνες που θα επέσυραν αν διαπράττονταν από άτομα σε «συνήθεις» συνθήκες. Ως παράδειγμα τέτοιας επαύξησης του αξιοποίνου θα μπορούσε να αναφερθεί η ελληνική αντιτρομοκρατική νομοθεσία, με τους νόμους 2928/2001 («για την προστασία του πολίτη από τις αξιόποινες πράξεις εγκληματικών οργανώσεων») και 3251/2004 («για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, την τροποποίηση του νόμου 2928/2001 και άλλες διατάξεις»). Με τις τροποποιήσεις που επήλθαν στον Ποινικό Κώδικα από τους νόμους αυτούς, προστέθηκε το άρθρο 187^A που αναφέρεται στις πράξεις τρομοκρατίας. Έτσι, λοιπόν, στο άρθρο αυτό (παρ. 6) προβλέπεται η τιμώρηση της απόπειρας απλής συνέργειας σε συγκρότηση τρομοκρατικής ομάδας (παραδείγματος χάριν η παροχή πληροφοριών από άτομα εκτός της ομάδας προς διευκόλυνση της συγκρότησής της) σαν να επρόκειτο για τετελεσμένο έγκλημα και μάλιστα με ποινή καθείρξεως μέχρι δέκα ετών, ποινή που εξομοιώνεται με αυτήν της ίδιας της συγκρότησης της ομάδας, ενώ ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο ετών επισύρει η σοβαρή απειλή τέλεσης ενός τρομοκρατικού αδικήματος που ως αποτέλεσμα έχει την πρόκληση τρόμου. Επίσης, σύμφωνα με το ίδιο άρθρο (παρ. 1), η απόπειρα ενός τρομοκρατικού αδικήματος τιμωρείται (εφόσον το αδίκημα αυτό έχει ως βάση του ένα

πλημμέλημα) με ποινή φυλάκισης από δέκα ημέρες και άνω, ενώ, τέλος, η ένταξη κάποιου σε μια τρομοκρατική ομάδα με σκοπό την τέλεση ενός και μόνο τρομοκρατικού αδικήματος (ασχέτως αν ο σκοπός αυτός πραγματοποιήθηκε) τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών¹²². Βέβαια, η ελληνική νομοθεσία κατά της τρομοκρατίας δεν είναι η μοναδική που προβλέπει τέτοιες αυστηρές ποινές. Το ίδιο παράδειγμα ακολουθεί και ο Καναδάς, ο αντιτρομοκρατικός νόμος του οποίου (Bill C-36) προβλέπει μια σειρά από νέα αδικήματα σχετικά με την τρομοκρατία, που απειλούνται με ποινές κάθειρξης δέκα έως δεκαεσσάρων ετών ή και ισόβιας κάθειρξης¹²³. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί και η δυνατότητα που έχουν οι στρατιωτικές επιτροπές στις Η.Π.Α. που δικάζουν υπόπτους για τρομοκρατική δράση, για την επιβολή της ποινής του θανάτου, παρόλη την διεθνή προσπάθεια που καταβάλλεται για την κατάργηση της ποινής αυτής¹²⁴.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια προφανή προσβολή, στο επίπεδο των ποινών, της αρχής της αναλογικότητας. Η αρχή αυτή (η οποία προβλέπεται στο Ελληνικό Σύνταγμα πλέον ρητά στο άρθρο 25 παρ. 1) επιτάσσει τα μέτρα που λαμβάνονται κάθε φορά, και εν προκειμένω η ποινή που διαγιγνώσκεται να είναι απαραίτητη και σε απόλυτη αναλογία (*stricto sensu*) με την πράξη που έχει διαπραχθεί, κάτι που όπως διαπιστώνουμε από τα ανωτέρω δεν τηρείται πλέον όταν πρόκειται για τον αγώνα κατά της τρομοκρατίας.

¹²² βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μαρία, «Ο νόμος για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και την τρομοκρατία και οι δηλώσεις πίστης στο Σύνταγμα», Ποινική Δικαιοσύνη 7/2004, σελ. 838-839.

¹²³ βλ. Daniels J. Ronald, McKlem Patrick, Roach Kent (eds.), ο.π., σελ. 245-246.

¹²⁴ βλ. Hoeksema Tammo, Ter Laak Jan (eds.), ο.π., σελ.92 και Hoffman Paul, ο.π., σελ. 942.

Ένα άλλο ζήτημα που γεννάται σχετικά με τα τρομοκρατικά αδικήματα και τις ποινές που προβλέπονται από τις νομοθεσίες των κρατών είναι ο κίνδυνος «ποινικοποίησης του φρονήματος». Με τον όρο αυτό εννοούμε την επιβολή ποινών για πράξεις που δεν έχουν γίνει, που δεν έχουν λάβει χώρα στον εξωτερικό κόσμο. Ο κίνδυνος αυτός είναι ορατός σε ρυθμίσεις όπως αυτή του ελληνικού νόμου 2928/2001 όπου αναγνωρίζεται ένα είδος αντικειμενικής ευθύνης στην περίπτωση του απλού μέλους μιας τρομοκρατικής οργάνωσης. Ενώ, δηλαδή, θα έπρεπε να αναγνωρίζεται ευθύνη κάθε δράστη για τη δική του πράξη, οπότε σε περίπτωση αποχώρησης του από την οργάνωση πριν τη διάλυση της να λειτουργεί αυτό υπέρ του, εδώ υπάρχει το ενδεχόμενο να θεωρείται υπεύθυνος για όλες τις πράξεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια δράσης της τρομοκρατικής οργάνωσης. Τέτοιος κίνδυνος ελλοχεύει, επίσης, και από την τιμώρηση (και μάλιστα με ποινή αυξημένη) των προπαρασκευαστικών πράξεων ασχέτως αν το κύριο έγκλημα τελέστηκε ή όχι. Όμως, με αυτόν τον τρόπο, αποδίδεται στην προπαρασκευαστική πράξη αυξημένη απαξία που δεν έχει να κάνει με την ίδια την πράξη αυτή αλλά με άλλες πράξεις που θα λάβουν χώρα στο μέλλον. Ουσιαστικά, που αφορούν τα μελλοντικά σχέδια του δράστη (το εγκληματικό του φρόνημα). Αυτό έρχεται σε ευθεία αντίθεση με μια εκ των θεμελιωδών αρχών του δικαίου που ορίζει ότι η κατάγνωση της ποινής προϋποθέτει τη διενέργεια πράξεως καθώς «ουδείς υποβάλλεται σε ποινή για το φρόνημά του» (“*cogitationis poenam nemo patitur*”)¹²⁵.

¹²⁵ βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ελισάβετ, ο.π., σελ. 782.

5 . Η αρχή της ισότητας.

Η αρχή της ισότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων αποτελεί κι αυτή με τη σειρά της μια από τις βασικότερες αρχές του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η αρχή αυτή που προβλέπεται τόσο σε διεθνείς συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων όσο και στα περισσότερα εθνικά συντάγματα¹²⁶ απαγορεύει κάθε μορφής διάκριση στην απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βάσει της εθνικότητας, της θρησκείας, των πολιτικών πεποιθήσεων ή της φυλής στην οποία μπορεί να ανήκει κανείς. Αυτή όμως η απαγόρευση των διακρίσεων φαίνεται να υποχωρεί κατά τα τελευταία χρόνια εξαιτίας του «πολέμου» κατά της τρομοκρατίας.

Πιο συγκεκριμένα, ξεκινώντας από τον ορισμό της ίδιας της τρομοκρατίας θα πρέπει να πούμε ότι η συμπερίληψη στον ορισμό κινήτρων πολιτικών, θρησκευτικών, ιδεολογικών κ.λπ. γεννάει τον κίνδυνο στιγματισμού ορισμένων ομάδων του πληθυσμού μέσω της δημιουργίας ενός «προφίλ» του δράστη τρομοκρατικών εγκλημάτων και μπορεί να οδηγήσει σε διακρίσεις εις βάρος των ομάδων αυτών¹²⁷. Το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να έχει και η πρόβλεψη νέων αδικημάτων σχετικά με την τρομοκρατία, όπως για παράδειγμα το αδίκημα του «εξυμνείν» την τρομοκρατία (“glorifying terrorism”), που συνδέονται στενά με ιδεολογικές πεποιθήσεις¹²⁸ μιας ομάδας ατόμων (όπως των οπαδών της ισλαμικής θρησκείας). Επιπλέον,

¹²⁶ βλ. για παράδειγμα το άρθρο 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όπου ορίζεται ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι ως προς την αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα (“all human beings are born free and equal in dignity and rights”). Επίσης, το άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος της Ελλάδας που προβλέπει ότι «όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων».

¹²⁷ βλ. Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds.), ο.π., σελ. 29.

¹²⁸ Που προβλέπεται από τον νόμο UK Terrorism Act 2006, βλ. Gearty Conor, “*Terrorism and Human Rights*”, ο.π., σελ. 358.

διαπιστώνεται ότι οι διωκτικές αρχές των κρατών έχουν ολοένα και περισσότερο σαν στόχους τους (υπό το πρόσχημα του αγώνα κατά της τρομοκρατίας) συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες (κυρίως μετανάστες, πρόσφυγες, ζητούντες άσυλο αλλά και άτομα που απλώς αγωνίζονται για κάποιο ιδεολογικό τους σκοπό) επί τη βάση φυλετικών, θρησκευτικών, πολιτικών αλλά και απλώς ιδεολογικών κριτηρίων. Το πιο ακραίο παράδειγμα τέτοιας επιλεκτικότητας υπήρξε η σύλληψη ενός μεγάλου αριθμού ατόμων αμέσως μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, ατόμων με συγκεκριμένη πολιτισμική καταγωγή. Το παράδειγμα αυτό έφερε στη μνήμη πολλών τις συλλήψεις και τη διαφορετική μεταχείριση που υπέστησαν οι κάτοικοι ιαπωνικής καταγωγής των Η.Π.Α. κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Όμως, αυτό δεν αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες μετά την 11-9-2001 έθεσαν σε ισχύ ένα ειδικό πρόγραμμα καταγραφής που αφορά άτομα – υπηκόους συγκεκριμένης εθνικής καταγωγής.

Στην ένταση των διακρίσεων συμβάλλουν και προβλέψεις που υπάρχουν σε νομοθεσίες κρατών όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες που ορίζουν ότι μόνο μη αμερικανοί υπήκοοι θα υπάγονται στη δικαιοδοσία των στρατιωτικών επιτροπών που αναφέραμε και ανωτέρω με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τα δικαιώματά τους σε μια δίκαιη δίκη¹²⁹.

Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι προφανώς υπάρχει απόκλιση από την αρχή της ισότητας σε ό,τι αφορά θέματα τρομοκρατίας. Ο επιλεκτικός περιορισμός των κατασταλτικών μέτρων σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού, αλλά και η διαφοροποίηση στη μεταχείριση τους από τα

¹²⁹ βλ. Hoffman Paul, ο.π., σελ. 942 και Paust J. Jordan, ο.π., σελ. 127.

δικαστήρια και τις διωκτικές αρχές των κρατών πολύ λίγο έχουν συνεισφέρει στην επαύξηση του αισθήματος της ασφάλειας. Αντιθέτως, αυτό που μπορεί να ειπωθεί είναι ότι αυξάνουν την ανασφάλεια των ατόμων που ανήκουν στις ομάδες αυτές και συνάμα τους δημιουργούν ένα αίσθημα οργής καθώς νιώθουν απομονωμένοι ένεκα των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων ή της καταγωγής τους, διασπώντας με τον τρόπο αυτό την κοινωνική συνοχή.

6 . Ελευθερία του λόγου και αντιτρομοκρατία.

Από το πεδίο της αντιτρομοκρατικής πολιτικής δεν θα μπορούσε να λείπει βέβαια και η πρόβλεψη μέτρων σχετικών με την ελευθερία του λόγου.

Με τον όρο «ελευθερία του λόγου» νοείται η δυνατότητα κάθε ατόμου ή ομάδας ατόμων να εκφράζει μια ιδέα ή άποψη μέσω του προφορικού λόγου, βιβλίων, άρθρων, εφημερίδων και εκπομπών¹³⁰.

Η ελευθερία αυτή που αναμφισβήτητα αποτελεί θεμέλιο λίθο κάθε δημοκρατικής κοινωνίας, αλλά και πεμπτουσία της ίδιας της δημοκρατίας, γνωρίζει στις μέρες μας σοβαρότατους περιορισμούς στο όνομα της προστασίας από την απειλή της τρομοκρατίας. Έτσι, με το επιχείρημα ότι η ελευθερία του λόγου επιτρέπει στις τρομοκρατικές οργανώσεις να προωθούν τους ιδεολογικούς σκοπούς τους, να προσελκύουν υποστηρικτές και να αποκρύπτουν τυχόν δραστηριότητες τους¹³¹, οι κυβερνήσεις έχουν επιβάλει μια σειρά από περιοριστικά μέτρα στο δικαίωμα αυτό. Το χαρακτηριστικότερο από αυτά είναι η αναγόρευση της

¹³⁰ Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται διεθνώς, βλ. ενδεικτικά άρθρο 10 Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και άρθρο 14 του Ελληνικού Συντάγματος.

¹³¹ βλ. Piazza A. James, Walsh Igoe James, *“Transnational Terror and Human Rights”*, *International Studies Quarterly*, 53, 2009, σελ. 127.

διάδοσης τρομοκρατικών δημοσιεύσεων σε ποινικό αδίκημα¹³², κάτι που προφανώς αποτελεί περιορισμό στην ελευθερία του τύπου και του δικαιώματος των πολιτών για ενημέρωση. Σε μερικές ακραίες περιπτώσεις, δε, αυτό έφτασε μέχρι το σημείο να αναγνωριστεί ένα είδος αντικειμενικής ποινικής ευθύνης των φορέων των μέσων μαζικής ενημέρωσης (εκδοτών εφημερίδων κ.λπ.) σε περίπτωση δημοσίευσας προκηρύξεων, ανακοινώσεων ή άλλου είδους δηλώσεων τρομοκρατικών ομάδων¹³³.

Στο ίδιο κλίμα κινήθηκε και η απόφαση του Συμβουλίου Επιθεώρησης και Κατάταξης της Αυστραλίας (Classification Review Board), το οποίο κατόπιν παραγγελίας του Γενικού Εισαγγελέα, απαγόρευσε τον Ιούλιο του 2006 την κυκλοφορία δύο ριζοσπαστικών ισλαμικών βιβλίων για το λόγο ότι προωθούσαν και υποκινούσαν την άσκηση βίας¹³⁴. Επιπλέον, η εξάρτηση του ίδιου του ορισμού από ιδεολογικά, θρησκευτικά, πολιτικά κ.λπ. κίνητρα αποτελεί αποτρεπτικό στοιχείο για την έκφραση εκ μέρους των πολιτών τέτοιων θέσεων και απόψεων καθώς θα υπάρχει πάντα ο κίνδυνος να χαρακτηριστούν ως «τρομοκράτες».

Αυτό, όμως, όπως γίνεται αντιληπτό, έρχεται σε φανερή αντίθεση με το ίδιο το δημοκρατικό πολίτευμα, καθώς δεν μπορεί να νοηθεί δημοκρατία χωρίς ελευθερία του λόγου, του τύπου και της πληροφόρησης¹³⁵.

¹³² βλ. UK Terrorism Act 2006, part 1:2, όπου μάλιστα τιμωρείται με φυλάκιση έως επτά ετών.

¹³³ βλ. άρθρο 6 του ελληνικού αντιτρομοκρατικού νόμου 1916/1990, Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Ασφάλεια και Ελευθερία», ο.π., σελ. 5.

¹³⁴ βλ. Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds.), ο.π., σελ. 143.

¹³⁵ βλ. ο.π., σελ. 141.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια αποτελεί ίσως το πιο σημαντικό ανθρώπινο δικαίωμα έπειτα από αυτό στην ζωή, καθώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ποιότητα της ζωής του ατόμου. Αδιαμφισβήτητα, αποτελεί ένα δικαίωμα απαραβίαστο, απόλυτο, που δεν επιδέχεται περιορισμούς και παρεκκλίσεις από αυτό. Το δικαίωμα αυτό προβλέπεται σε μια σειρά από τα σημαντικότερα νομοθετικά κείμενα διεθνώς και αφορά όπως έχει ειπωθεί την «αναφαίρετη ουσία του ανθρώπου»¹³⁶.

Σύμφωνα με το δικαίωμα αυτό, όλοι οι άνθρωποι χαίρουν προστασίας λόγω και μόνο της ιδιότητάς τους ως τέτοιων. Απαγορεύεται να αντιμετωπίζεται κανείς ως πράγμα ή εργαλείο, ενώ, επίσης απαγορεύεται και κάθε σοβαρή κακομεταχείριση του σώματος του. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στην έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας εμπίπτει η απαγόρευση των βασανιστηρίων και της κάθε είδους απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, το δικαίωμα για προστασία από αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση¹³⁷, αλλά και το εξίσου θεμελιώδες δικαίωμα στην ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Στην ελληνική έννομη τάξη, το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια προβλέπεται από το άρθρο 2 του Συντάγματος, το οποίο πολύ χαρακτηριστικά ορίζει ότι «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας». Όπως

¹³⁶ βλ. Παρασκευόπουλος Νίκος, ο.π., σελ. 70.

¹³⁷ που διεθνώς έχει επικρατήσει με τον όρο «δικαίωμα στην προσωπική ασφάλεια», ενώ στο αγγλοσαξωνικό δίκαιο αναφέρεται ως “right to habeas corpus”, βλ. άρθρο 5 Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, η αρχή αυτή απολαμβάνει απόλυτης προτεραιότητας έναντι όλων των υπολοίπων αρχών και δικαιωμάτων, τα οποία θα πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται σύμφωνα με αυτήν. Επίσης, δεν είναι δυνατόν να αποστούν τα κράτη από αυτήν, ούτε και να προβλεφθούν περιορισμοί και εξαιρέσεις, ακόμα και σε περιόδους εκτάκτων συνθηκών.

1 . Βασανιστήρια, κρατήσεις και σωματικές έρευνες.

Σίγουρα, μια από τις σοβαρότερες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί η χρήση βασανιστηρίων. Βέβαια, η χρήση βασανιστηρίων καθώς και κάθε άλλης μορφής σκληρής, εξευτελιστικής και απάνθρωπης μεταχείρισης απαγορεύεται ρητά από διεθνείς συμβάσεις. Έτσι, πιο συγκεκριμένα, η απαγόρευση αυτή προβλέπεται από το άρθρο 5 της Παγκόσμιας Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, από το άρθρο 7 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, ενώ το άρθρο 4 του ιδίου συμφώνου ορίζει περαιτέρω ότι δεν μπορεί να παρακαμφθεί για κανένα λόγο, ακόμα και σε περιόδους έκτακτης ανάγκης. Η ίδια απαγόρευση συναντάται και στο άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ενώ αποτέλεσε και το θέμα σύναψης ειδικής συμβάσεως στο πλαίσιο του Ο.Η.Ε., την Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και κάθε άλλης Σκληρής, Απάνθρωπης και Εξευτελιστικής Συμπεριφοράς.

Ως υποβολή σε βασανιστήρια από τις συμβάσεις αυτές θεωρείται κάθε πράξη που προκαλεί σοβαρό πόνο και βάσανο, είτε σωματικό είτε πνευματικό και που σκόπιμα καταφέρεται εναντίον ενός προσώπου με το

σκοπό είτε να αποσπαστούν από το πρόσωπο αυτό ή από κάποιον τρίτο πληροφορίες ή ομολογία, είτε να τιμωρηθεί για την πράξη που ο ίδιος ή κάποιος τρίτος έκανε ή που υπάρχει η υποψία ότι έκανε, είτε να εκφοβιστεί ή να εξαναγκαστεί αυτός ή κάποιο τρίτο πρόσωπο, είτε για λόγους διάκρισης, όταν αυτός ο πόνος ή το βάσανο επιβάλλεται από ή με την υποκίνηση ή τη συγκατάθεση ή τη γνώση κάποιου δημόσιου λειτουργού ή άλλου ατόμου που δρα εκ μέρους ενός δημοσίου λειτουργού¹³⁸.

Το ζήτημα των βασανιστηρίων ήρθε στο προσκήνιο ξανά με αφορμή την 11^η Σεπτεμβρίου και τις προσπάθειες των κρατών για αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Παρόλες τις διεθνείς απαγορεύσεις, κατά τα τελευταία χρόνια είδαν το φως της δημοσιότητας αρκετές περιπτώσεις χρήσης βίας και εν γένει κακομεταχείρισης ατόμων που κρατούνται, κυρίως δε, από αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων των Ηνωμένων Πολιτειών και με σημείο αναφοράς τη στρατιωτική βάση του Γκουαντάναμο της Κούβας. Πιο συγκεκριμένα, έχει αναφερθεί η χρήση στο Γκουαντάναμο «τακτικών ανάκρισης», εγκεκριμένων από τον τότε Υπουργό Αμύνης Donald Henry Rumsfeld, οι οποίες περιελάμβαναν τη χρήση σκύλων ως μέσων εκφοβισμού, την κάλυψη των προσώπων των κρατουμένων κατά την ανάκριση, την αφαίρεση των ρούχων, τον περιορισμό τους σε στάσεις που να προκαλούν πόνο (“stress positions”), την απομόνωση σε σκοτεινά και υγρά κελιά για περισσότερες από τριάντα ημέρες, τη χρήση του κρύου ή της ζέστης, την υποβολή σε εικοσιτετράωρες ανακρίσεις, τον βιασμό αλλά και την προσομοίωση βιασμού κ.α.¹³⁹. Οι τακτικές αυτές, που

¹³⁸ βλ. άρθρο 1 Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων στο Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds.), ο.π., σελ. 161.

¹³⁹ βλ. Paust J. Jordan, ο.π., σελ. 15 και Hudson Barbara, ο.π., σελ. 6

αναμφισβήτητα αποτελούν μορφή βασανιστηρίων και απάνθρωπης μεταχείρισης, δεν εφαρμόστηκαν βέβαια μόνο στην συγκεκριμένη στρατιωτική βάση, αλλά και σε χώρους κράτησης των ενόπλων δυνάμεων των Η.Π.Α. στο Αφγανιστάν, ενώ, πολλά ερωτηματικά υπάρχουν σχετικά και με τις συνθήκες κράτησης ατόμων «υπόπτων για τρομοκρατία» και σε άλλες χώρες, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο. Ο δικαιολογητικός λόγος για τη χρήση των τακτικών αυτών υπήρξε το επιχείρημα ότι το δικαίωμα στη ζωή είναι ανώτερο από την απαγόρευση των βασανιστηρίων. Άρα σε περιπτώσεις που τα βασανιστήρια θα μπορούσαν να σώσουν ανθρώπινες ζωές, είναι δυνατόν να υπάρξει παρέκκλιση από το δικαίωμα αυτό, και η τρομοκρατία αποτελεί μια τέτοια περίπτωση. Την γνώμη, όμως αυτήν, δεν την ασπάστηκαν και τα δικαστήρια. Έτσι, το Δικαστήριο των Λόρδων στην Αγγλία απεφάνθη ότι ο αγώνας κατά της τρομοκρατίας δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αποτελέσει εξαίρεση από την καθολική απαγόρευση των βασανιστηρίων, καθώς και ότι αποδεικτικά μέσα (ομολογίες κ.λπ.) που αποτελούν προϊόντα πίεσης και κακομεταχείρισης των κρατουμένων, δεν πρέπει να γίνονται σε καμία περίπτωση δεκτά ενώπιον του δικαστηρίου¹⁴⁰. Άλλωστε, η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει καθορίσει ότι κανένα κράτος μέλος δεν δύναται να απομακρύνει κάποιον από το έδαφός του αν κρίνεται ότι το άτομο αυτό μπορεί να εκτεθεί στον κίνδυνο βασανιστηρίων ή εν γένει κακομεταχείρισης από το κράτος που θα τον παραλάβει.

Ένα ακόμα σημείο παρέκκλισης των αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών των χωρών αποτελεί και το δικαίωμα στην προστασία από κάθε αυθαίρετη

¹⁴⁰ βλ. Αλβανού Μαρία, «Αντιτρομοκρατική πολιτική και βασανιστήρια. Με αφορμή την απόφαση της 8.12.2005 του Court of Lords», Ποινική Δικαιοσύνη 2/2007, σελ. 183.

σύλληψη και κράτηση ή όπως έχει επικρατήσει να λέγεται διεθνώς “right to habeas corpus”. Το δικαίωμα αυτό αφορά την προσωπική ασφάλεια και την απαγόρευση της προληπτικής κράτησης¹⁴¹. Όπως ειπώθηκε και ανωτέρω, μετά την 11^η Σεπτεμβρίου τα κράτη εισήγαγαν το θεσμό της προληπτικής κράτησης ατόμων υπόπτων για τρομοκρατία, κράτηση που μπορεί να διαρκέσει για ένα αόριστο χρονικό διάστημα¹⁴², χωρίς μάλιστα καμία απαγγελία κατηγοριών. Έτσι, αμέσως μετά την τρομοκρατική επίθεση στη Νέα Υόρκη εκατοντάδες άτομα, τα οποία χαρακτηρίστηκαν ως «εχθρικοί» ή «παράνομοι πολεμιστές» (“enemy or illegal combatants”) υποβλήθηκαν σε αόριστης διάρκειας κρατήσεις, χωρίς απαγγελία κατηγοριών εναντίων τους και χωρίς κανένα δικαίωμα επικοινωνίας με τους συνηγόρους ή την οικογένειά τους. Ουσιαστικά, κρατήθηκαν (και πολλοί συνεχίζουν να κρατούνται) σε πλήρη απομόνωση (“incommunicado”) ή «εξαφανίστηκαν», πράγμα που είχε σοβαρότατες επιπτώσεις στην ψυχική τους υγεία αλλά και στις οικογένειες τους. Οι συνθήκες κράτησης τους ήταν και συνεχίζουν να είναι άνευ οποιασδήποτε επίβλεψης, ενώ, τους έχει αρνηθεί το στάτους του αιχμάλωτου πολέμου, πράγμα που θα είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή σε αυτούς της Συνθήκης της Γενεύης για τους αιχμάλωτους πολέμου, με τις εγγυητικές για τα δικαιώματά τους διατάξεις. Ειδικά, τώρα, ως προς τους κρατούμενους στην στρατιωτική βάση του Γκουαντάναμο, οι Η.Π.Α. έχουν αρνηθεί να αποσαφηνίσουν το νομικό καθεστώς τους, αποστερώντας τους με αυτόν τον τρόπο όλων των νομίμων δικαιωμάτων τους και καθιστώντας

¹⁴¹ βλ. ανωτέρω. Επίσης, άρθρο 5 Ε.Σ.Δ.Α καθώς και την Τέταρτη Τροπολογία του Συντάγματος των Η.Π.Α.

¹⁴² Διάστημα που κειμένεται από 14 ημέρες στην Αυστραλία, 28 στο Ηνωμένο Βασίλειο και μπορεί να φτάσει έως και τα τρία χρόνια στη Γαλλία.

το Γκουαντάναμο μια ζώνη όπου δεν έχουν ισχύ τα ανθρώπινα δικαιώματα (“human rights free zone”) ή, όπως αναφέρεται από πολλούς, μια «νομική μαύρη τρύπα» (“legal black hole”)¹⁴³. Και αυτό καθώς αρνούνται ότι η βάση αυτή εμπίπτει στην κυριαρχία των Ηνωμένων Πολιτειών και συνεπώς υποστηρίζουν ότι οι αμερικανικοί νόμοι δεν τυγχάνουν εφαρμογής. Το επιχείρημα αυτό, το οποίο και τελεί σε προφανή αντίθεση με το θεμελιώδες δικαίωμα της προσωπικής ασφάλειας, (habeas corpus) έχουν επιβεβαιώσει σε πολλές περιπτώσεις πολλά από τα κατώτατα δικαστήρια της Αμερικής¹⁴⁴. Αντιθέτως, στην Αγγλία, η Βουλή των Λόρδων απεφάνθη¹⁴⁵ ότι οι αόριστης διάρκειας κρατήσεις βρίσκονται σε αντίθεση με τα ανθρώπινα δικαιώματα και ότι ούτε η προστασία της εθνικής ασφάλειας δεν μπορεί να δικαιολογήσει τέτοια απόκλιση από τα δικαιώματα αυτά¹⁴⁶.

Ένα ακόμη πλήγμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια συνιστά η επαύξηση και αυστηροποίηση των μέτρων ελέγχου σχετικά με τις μεταφορές. Πράγματι, μετά την 11^η Σεπτεμβρίου τέθηκαν σε ισχύ αυστηρότατα μέτρα σχετικά με τις μεταφορές και ειδικότερα στα αεροδρόμια όλου του κόσμου. Ένα από τα μέτρα που ελήφθησαν είναι και η εντατικοποίηση των σωματικών ελέγχων των επιβατών στις διεθνείς πτήσεις και ιδιαίτερα στις πτήσεις προς Η.Π.Α.. Το μέγεθος της προσβολής της αξιοπρέπειας, μάλιστα,

¹⁴³ βλ. Akram M. Susan, Johnson R. Kevin, “U.S. Measures against Terrorism: the Civil Rights Impacts”, στο Benedek Wolfgang, Yotopoulos-Marangopoulos Alice (eds.), ο.π., σελ. 146.

¹⁴⁴ βλ. Warbrick Collin, ο.π., σελ. 996.

¹⁴⁵ βλ. Αλβανού Μαρία, «Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου A and others v. UK: όρια στην αντιπρομοκρατική πολιτική», διαθέσιμο στο www.rieas.gr, σελ.1.

¹⁴⁶ βλ. McEldowney F. John, “Political security and democratic rights”, Democratization, 12:5, 2005, σελ. 778.

μπορεί να γίνει κατανοητό, μόνο αν λάβει κανείς υπόψιν του τα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα. Έτσι, στα περισσότερα αεροδρόμια των Ηνωμένων Πολιτειών έχουν εισαχθεί και χρησιμοποιούνται ειδικοί σαρωτές σώματος (“body scanners”) που έχουν τη δυνατότητα τρισδιάστατης απεικόνισης του ανθρώπινου σώματος χωρίς τα ρούχα. Αυτό, λοιπόν, όπως γίνεται αντιληπτό αποτελεί ανεπίτρεπτη εισβολή και καταπάτηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Όμως, οι σωματικές έρευνες δεν προβλέφθηκαν μόνο σε σχέση με τις ταξιδιωτικές μετακινήσεις. Σε ορισμένες χώρες, όπως για παράδειγμα στην Αγγλία, προβλέφθηκε μετά την επίθεση της 11-9-2001, η δυνατότητα των οργάνων της αστυνομίας να πραγματοποιούν προληπτικούς ελέγχους (“stop and search”) σε πεζούς, συμπεριλαμβανομένου και σωματικών ελέγχων, χωρίς περαιτέρω διευκρινήσεις, ενώ, ιδιαίτερος προβληματισμός γεννάται σε σχέση με την ανάθεση ολοένα διευρυνόμενων (αστυνομικών) αρμοδιοτήτων για τη διεξαγωγή σωματικών (κυρίως) ερευνών σε ιδιωτικές εταιρείες παροχής υπηρεσιών ασφαλείας (εταιρείες security), όπως συμβαίνει σε κτίρια (ιδιωτικά και δημόσια) και αεροδρόμια παγκοσμίως. Και αυτό γιατί οι εταιρείες αυτές δεν παρέχουν τα ίδια εχέγγυα όπως οι κρατικές αρχές, οι οποίες δεσμεύονται τόσο σε ποινικό, όσο και σε πειθαρχικό επίπεδο¹⁴⁷. Τέλος, μετά την 11^η Σεπτεμβρίου σε πολλές χώρες κατέστη υποχρεωτική η λήψη γενετικού υλικού από τα άτομα που χαρακτηρίζονται ύποπτα για τρομοκρατία και η αποθήκευση των γενετικών αποτυπωμάτων αυτών (DNA) σε βάσεις δεδομένων με ταυτόχρονη πρόβλεψη για ανταλλαγή των δεδομένων αυτών.

¹⁴⁷ βλ. Haubrich Dirk, ο.π., σελ. 13-14.

2 . Ο αυτοπεριορισμός ως αποτέλεσμα των αντιτρομοκρατικών μέτρων.

Ακόμα μεγαλύτερο ζήτημα σχετικά με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια αποτελεί ο αυτοπεριορισμός των πολιτών τόσο στο επίπεδο της άσκησης των δικαιωμάτων τους, όσο και στο πεδίο του καθημερινού τους βίου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους.

Ένα από τα αποτελέσματα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου υπήρξε και η εξάπλωση ενός αισθήματος φόβου στον πληθυσμό¹⁴⁸, κυρίως των δυτικών χωρών, πράγμα το οποίο είχε ως περαιτέρω συνέπεια τον αυτοπεριορισμό των πολιτών ακόμα και από την άσκηση των πιο βασικών δικαιωμάτων και ελευθεριών τους¹⁴⁹. Πράγματι, αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός ότι το άτομο που διακατέχεται από φόβο λόγω της αύξησης της εγκληματικότητας (και δη εν προκειμένω της τρομοκρατικής απειλής), προτάσσει την ασφάλεια του, αδιαφορώντας για τις υπόλοιπες ελευθερίες του¹⁵⁰. Μετά την επίθεση στη Νέα Υόρκη και τις επιθέσεις που επακολούθησαν σε πρωτεύουσες δυτικών χωρών (Μαδρίτη, Λονδίνο), δημιουργήθηκε στον πληθυσμό ένα «σύνδρομο ανασφάλειας» και πανικού λόγω του φόβου της απειλής της τρομοκρατίας, που τους οδήγησε στην αναντίρρητη αποδοχή σκληρών και περιοριστικών της ελευθερίας τους νομοθετικών μέτρων¹⁵¹. Χαρακτηριστικό δείγμα της προθυμίας αυτής των ατόμων αποτελεί η δημοσκόπηση του τηλεοπτικού δικτύου των Η.Π.Α., ABC και της εφημερίδας Washington Post που διενεργήθηκε την επόμενη ακριβώς ημέρα από την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους, τη 12^η δηλαδή

¹⁴⁸ βλ. Δημόπουλος Χαράλαμπος, ο.π., σελ. 59.

¹⁴⁹ βλ. Λοβέρδος Ανδρέας, ο.π., σελ. 78.

¹⁵⁰ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Ασφάλεια και Ελευθερία», ο.π., σελ. 191.

¹⁵¹ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης, «Παγκόσμια εξουσία και νομικός πολιτισμός», ο.π., σελ. 129.

Σεπτεμβρίου 2001. Σύμφωνα με τη δημοσκόπηση αυτή, δύο στους τρεις αμερικανούς πολίτες εμφανίστηκαν διατεθειμένοι να θυσιάσουν τις ατομικές τους ελευθερίες προκειμένου να καταστεί πιο αποτελεσματική η καταπολέμηση της τρομοκρατίας¹⁵². Και αυτό, γιατί έχουν την πεποίθηση ότι τα κυβερνητικά αυτά μέτρα έχουν ως αποκλειστικό στόχο τους «τρομοκράτες» που θέλουν να πλήξουν τις Η.Π.Α. και συνεπώς δεν θα μπορούσαν ποτέ να επηρεάσουν τους ίδιους. Έτσι, λοιπόν, και με εξαίρεση ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού, οι αμερικανοί πολίτες φαίνεται να αποδέχονται την παρέκκλιση από τα δικαιώματα τους και τη μειωμένη προστασία αυτών εν ονόματι της ασφάλειας. Αποδέχονται, επίσης, και τον αυξημένο κοινωνικό έλεγχο, και την επιτήρηση¹⁵³ και την ηλεκτρονική παρακολούθηση, ενώ, η στάση των ατόμων έχει αλλάξει και ως προς το μείζον θέμα των βασανιστηρίων. Η τάση αυτή, δεν αποτελεί ίδιον μόνο των αμερικανών πολιτών, αλλά αποτελεί μια γενικότερη τάση που διέπει τις σύγχρονες κοινωνίες, στις οποίες παρατηρείται η επικράτηση της ιδέας του «λιγότερου κακού» ("lesser evil"). Αυτό δεν σημαίνει κατ' ανάγκη αποκήρυξη της αρχής περί της απαγόρευσης χρήσης βασανιστηρίων, αλλά ότι πλέον, η χρήση βασανιστηρίων δύναται να θεωρηθεί θεμιτή σε περιπτώσεις που μπορεί να προλάβει μεγαλύτερο κακό¹⁵⁴. Ανάλογη τάση περιορισμού στο όνομα της ασφάλειας εκτός από τους απλούς πολίτες φαίνεται να δείχνουν και οι διάφοροι είδους ομάδες σχετικές με τα ανθρώπινα δικαιώματα (human rights groups), οι οποίες

¹⁵² βλ. Γιαννουλόπουλος Δημήτρης, ο.π., σελ. 1380 υποσημείωση υπ' αριθμόν 4 και τις εκεί παραπομπές.

¹⁵³ βλ. Oliverio Annamarie, *"The State of Terror"*, State University of New York Press, New York, 1998, σελ. 58.

¹⁵⁴ βλ. Hudson Barbara, ο.π., σελ. 7.

ελάττωσαν τόσο την πίεση τους προς τις κυβερνήσεις, όσο και την εν γένει δραστηριοποίηση τους¹⁵⁵.

Βέβαια, ο αυτοπεριορισμός των πολιτών δεν εξαντλείται μόνο στο πεδίο της άσκησης των βασικών ατομικών ελευθεριών. Αντιθέτως, τα άτομα φαίνεται ολοένα και περισσότερο να αυτοπεριορίζονται και στο επίπεδο της καθημερινής τους διαβίωσης. Έτσι, και προκειμένου για παράδειγμα, να αποφύγουν τους εντατικούς ελέγχους που έχουν θεσπιστεί, περιορίζουν τις διεθνείς μετακινήσεις τους, είναι προσεκτικότεροι στη χρήση της νέας τεχνολογίας και του διαδικτύου λόγω των παρακολουθήσεων που όπως θα δούμε παρακάτω λαμβάνουν χώρα σε αυτό, και γενικά, έχουν επίγνωση του πόσο εύκολα μπορεί να μεταπηδήσει κανείς στη σφαίρα του δυνητικά υπόπτου για τρομοκρατία.

Αυτό, όμως, αποτελεί ανεπίτρεπτη κατάτρωση του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και κατά συνέπεια και του θεμελιώδους δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αφού αποστερεί από το άτομο την αξία που του αναγνωρίζεται από το δίκαιο λόγω της ύπαρξης του και μόνο.

¹⁵⁵ βλ. Haubrich Dirk, ο.π., σελ. 28.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ.

Τελευταίο, ίσως ζήτημα, αλλά διόλου υποδεέστερο, σχετικά με την επιρροή των αντιτρομοκρατικών μέτρων στις ατομικές ελευθερίες, είναι και η προστασία του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα, όπως έχει επικρατήσει να αποδίδεται ο όρος “privacy” στην ελληνική γλώσσα. Με τον όρο αυτό, για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, εννοούμε το δικαίωμα που διατηρεί κάθε άτομο για προστασία ενάντια σε κάθε «εισβολή» στην προσωπική του ζωή αλλά και για πρόληψη κάθε μη εξουσιοδοτημένης απόκτησης ή δημοσίευσης προσωπικών του πληροφοριών. Έτσι, στην έννοια της προστασίας του ιδιωτικού βίου περιλαμβάνεται η προστασία που αφορά την ιδιωτική κατοικία του ατόμου, την επικοινωνία του και το πρόσωπό του από κάθε παρά τω νόμω συλλογή, επεξεργασία και αποθήκευση προσωπικών του δεδομένων¹⁵⁶. Το δικαίωμα αυτό προβλέπεται από το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, το άρθρο 17 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, καθώς και σε άλλα διεθνή και εθνικά κείμενα, και αποτελεί ένα *suí generis* δικαίωμα. Ως τέτοιο, έχει αναγνωριστεί, άλλωστε, και από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στη δε έννοια της κατοικίας θεωρείται ότι υπάγεται και η επαγγελματική στέγη του ατόμου και γενικά κάθε χώρος όπου το άτομο μπορεί να καθορίζει την εικόνα του μακριά από τα βλέμματα τρίτων και να είναι ο εαυτός του¹⁵⁷.

¹⁵⁶ βλ. Brown Ian, Korff Douwe, ο.π., σελ. 120.

¹⁵⁷ βλ. Μανωλεδάκης Ιωάννης «Ασφάλεια και Ελευθερία», ο.π., σελ. 172.

Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, και ο τομέας αυτός υπέστη εκτεταμένες αλλαγές από απόψεως αντιτρομοκρατικών μέτρων, καθώς διευρύνθηκαν οι δυνατότητες των διωκτικών αρχών για έρευνα, παρακολούθηση και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, με παράλληλη εξασθένιση των δικαιικών εγγυήσεων που μέχρι τότε υπήρχαν.

Έτσι, νόμοι όπως ο USA PATRIOT ACT διέπυναν την εφαρμογή παρακολουθήσεων και ερευνών. Καμία σχεδόν υπόνοια (πρόσω μάλλον βεβαιότητα) για συμμετοχή ή τέλεση τρομοκρατικών εγκλημάτων δεν χρειάζεται να υπάρχει προκειμένου να καθίσταται δυνατή η παγίδευση της τηλεφωνικής γραμμής κάποιου προσώπου και η καταγραφή των εξωτερικών στοιχείων (αριθμός που καλείται, ημερομηνία και ώρα κλήσης) της επικοινωνίας του. Ανάλογα ισχύουν και στις επικοινωνίες μέσω του διαδικτύου, όπου επιτρέπεται η καταγραφή τόσο των διευθύνσεων των ιστοσελίδων που επισκέπτεται κανείς, όσο και των θεμάτων-κεφαλίδων που χρησιμοποιεί στα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και η διάρκεια πρόσβασης του στο διαδίκτυο¹⁵⁸. Επίσης, εκτός από τα ανωτέρω, σε πολλές νομοθεσίες έχει προβλεφθεί τόσο η δυνατότητα παρακολούθησης των ατόμων-υπόπτων για συμμετοχή σε τρομοκρατικές δραστηριότητες και όταν αυτά βρίσκονται εντός της οικίας τους με τη χρήση ειδικών συσκευών καταγραφής ήχου και εικόνας, καίτοι η κατοικία αναγνωρίζεται διεθνώς ως άσυλο και προστατεύεται, όσο και η δυνατότητα παρακολούθησης και καταγραφής ακόμα και των βιβλίων, εγγράφων και αρχείων στα οποία είχε πρόσβαση το άτομο αυτό.

¹⁵⁸ βλ. Γιαννουλόπουλος Δημήτρης, ο.π., σελ. 1381.

Ένας άλλος τομέας που μοιάζει να ανθεί τα τελευταία χρόνια, είναι κι αυτός της ηλεκτρονικής παρακολούθησης (surveillance) των δημοσίων αλλά και ιδιωτικών χώρων με σκοπό την πρόληψη τέλεσης εγκλημάτων γενικά και τρομοκρατικών πράξεων ειδικότερα. Τα αποτελέσματα που καταγράφονται από σχετικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί, φανερώνουν ότι η ηλεκτρονική επιτήρηση πολύ λίγο συμβάλλει στην εμπέδωση του αισθήματος ασφαλείας των πολιτών και στην πρόληψη του εγκλήματος. Αντιθέτως, η εκτεταμένη καταγραφή παρέχει στο κατόπιν κριτήριο για την υπαγωγή ατόμων έπειτα στην κατηγορία των υπόπτων και την περαιτέρω παρακολούθησή τους κατά καταστρατήγηση των δικαιωμάτων τους. Αυτό, σε συνδυασμό με την δυνατότητα που προβλέπεται στο όνομα της αντι-τρομοκρατίας για έρευνες σε κατοικία ατόμων χωρίς την προϋπόθεση υπάρξεως ειδικού δικαστικού εντάλματος αλλά πολλές φορές χωρίς ούτε καν τη γνώση του ενοίκου¹⁵⁹ (όπως προβλέπεται για περιπτώσεις στις οποίες η ενημέρωσή του θα προκαλούσε προβλήματα στην ομαλή διεξαγωγή των ανακριτικών πράξεων), κάνει κάποιον να αναρωτηθεί μέχρι που πραγματικά πρόκειται για έρευνα στο πλαίσιο ανάκρισης και από που και μετά πρόκειται στην ουσία για γενικότερη παρακολούθηση του πληθυσμού για λόγους άσχετους με την τρομοκρατία. Η ανησυχία αυτή αυξάνει, αν αναλογιστεί κανείς και τις τεράστιες δυνατότητες που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία.

Σοβαρότερη, όμως, δείχνει να είναι η κατάσταση σε σχέση με τις δυνατότητες συλλογής κι επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, δεδομένων που ανήκουν σε ένα αόριστο αριθμό δυνητικά υπόπτων

¹⁵⁹ βλ. Γιαννουλόπουλος Δημήτρης, ο.π., σελ. 1382.

ατόμων. Ήδη από το έτος 1937 η Κοινωνία των Εθνών στη Διεθνή Σύμβαση για την πρόληψη και κολασμό της Τρομοκρατίας επιβεβαίωσε ότι αποτελεί καθήκον των κρατών η πρόληψη των τρομοκρατικών πράξεων. Η Σύμβαση αυτή απαιτούσε να υπάρχει σε κάθε κράτος μια κεντρική υπηρεσία η οποία θα συνεργαζόταν όχι μόνο με την αστυνομία του κράτους αυτού, αλλά και με τις κεντρικές υπηρεσίες των υπολοίπων κρατών προς διευκόλυνση της πρόληψης και καταστολής της τρομοκρατίας¹⁶⁰. Μετά την τρομοκρατική επίθεση στη Νέα Υόρκη, οι κυβερνήσεις των κρατών μέσω των διωκτικών τους αρχών (αστυνομία κ.λπ.) αλλά και των μυστικών τους υπηρεσιών έχουν προχωρήσει σε μια ευρεία συσχέτιση, συνδυασμό και ανταλλαγή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που βρίσκονται διάσπαρτα στα αρχεία διάφορων φυσικών και νομικών προσώπων¹⁶¹. Επίσης, έχουν προβεί στη σύναψη διεθνών συμβάσεων προς διευκόλυνση της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ τους και της δικαστικής συνεργασίας τους¹⁶², στην δημιουργία των σχετικών βάσεων δεδομένων και στην ίδρυση των αντίστοιχων υπηρεσιών για την εξυπηρέτηση του σκοπού αυτού. Στο, δε, ιδιωτικό τομέα, τώρα, παρατηρείται κι εκεί μια πρωτοφανής επέκταση της τάσεως για συλλογή, αποθήκευση και ανταλλαγή προσωπικών δεδομένων ατόμων τόσο μεταξύ των ιδιωτικών εταιρειών, όσο και μεταξύ των εταιρειών αυτών και των μυστικών υπηρεσιών και διωκτικών. Πρωτοπόροι υπήρξαν σε αυτό οι

¹⁶⁰ βλ. Yearwood A. Ellen, *"Data Bank Control"*, στο Bassiouni M. Cherif (ed.), *"Legal responses to international terrorism U.S. procedural aspects"*, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands, 1988, σελ. 251.

¹⁶¹ βλ. Kreiger Heike, *"Limitations on Privacy, Freedom of Press, Opinion and Assembly as a means of fighting Terrorism"*, στο Walter Christian, Vöneky Silja, Röben Völker, Schorkopf Frank (eds.), ο.π., σελ. 59.

¹⁶² Όπως για παράδειγμα στην Ευρώπη, η συνθήκη Schengen, η ίδρυση της Europol και της Eurojust, και η σύμβαση για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης.

αεροπορικές εταιρείες, οι οποίες αναγκάστηκαν εκ του νόμου πλέον να παραχωρούν τα δεδομένα των πελατών τους (που πραγματοποιούν κυρίως υπερατλαντικές μετακινήσεις) στις αρχές των χωρών¹⁶³. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ένας τεράστιος αριθμός προσωπικών δεδομένων να βρίσκεται πλέον στα χέρια υπηρεσιών όπως το αμερικανικό Ομοσπονδιακό Γραφείο Ερευνών (FBI), αλλά και των μυστικών υπηρεσιών των Η.Π.Α. (NSA, CIA), υπηρεσίες που ούτε διέπονται από το ίδιο με το ευρωπαϊκό ηπειρωτικό δίκαιο, ούτε παρέχουν τα ίδια εχέγγυα.

Στο πεδίο των τηλεπικοινωνιών, τώρα, στους περισσότερους από τους νέους αντιτρομοκρατικούς νόμους, έχει προβλεφθεί η δυνατότητα αποθήκευσης και διατήρησης από τους παρόχους τηλεφωνίας και διαδικτύου των δεδομένων (αρχείων κλήσης κ.λπ.) των πελατών τους για μέχρι και δύο χρόνια και παραχώρησής τους στις αρχές όταν αυτά τους ζητηθούν¹⁶⁴.

Ως προς το θέμα της συλλογής και αποθήκευσης των προσωπικών δεδομένων, πάντως, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έχει κρίνει ότι η αποθήκευση πληροφοριών που σχετίζονται με την ιδιωτική ζωή ενός ατόμου σε ένα μη προσπελάσιμο αρχείο εμπίπτει στο δικαίωμα της ιδιωτικότητας και συνεπώς στο άτομο αυτό παρέχεται η προστασία που προβλέπεται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η προστασία της Συμβάσεως εκτείνεται και σε κάθε

¹⁶³ βλ. Austin Lisa, *“Is Privacy a casualty of the War on Terrorism?”*, στο Daniels J. Ronald, McKlem Patrick, Roach Kent (eds.), ο.π., σελ. 251.

¹⁶⁴ βλ. Haubrich Dirk, ο.π., σελ. 12.

συλλογή δεδομένων που πραγματοποιείται από το κράτος και ειδικά μέσω ηλεκτρονικής παρακολούθησης και υποκλοπής των τηλεπικοινωνιών¹⁶⁵.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι έχουμε φθάσει να μιλάμε για ένα πλέγμα παρακολουθήσεων και καταγραφής δεδομένων και κινήσεων των πληθυσμών, που είναι αμφίβολο κατά πόσο έχει να κάνει με την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Πολλοί, δε, λένε ότι έχουμε οδηγηθεί σε ένα νέο είδος παρακολούθησης¹⁶⁶, που στηρίζεται στη συλλογή, αποθήκευση, ανταλλαγή και συνδυασμό ενός μεγάλου αριθμού ατομικών πληροφοριών κι έπειτα τη χρήση αυτών για ελεγκτικούς σκοπούς. Αυτού του είδους η παρακολούθηση απομακρύνει τον έλεγχο από τα σύνορα μιας χώρας και τον εστιάζει σε πολλούς επιμέρους τόπους όπου συλλέγονται οι πληροφορίες. Επίσης, το νέο αυτό είδος παρακολούθησης απαιτεί τη συνδρομή του ιδιωτικού τομέα, ο οποίος θα μοιράζεται τις πληροφορίες που θα συλλέγει με κρατικές υπηρεσίες προκειμένου αυτές να χρησιμοποιηθούν με τρόπους που στο παρελθόν δεν είχαν καν προβλεφθεί.

Όλη αυτή η συλλογή και κυκλοφορία των προσωπικών πληροφοριών, μας φέρνει, το δίχως άλλο, στο μυαλό την εικόνα ενός 'αστυνομικού κράτους'. Για να αποφευχθεί ο κίνδυνος αυτός, θα έπρεπε τα κράτη να εξασφαλίζουν την ύπαρξη και τήρηση ορισμένων αρχών¹⁶⁷ σχετικά με τη δυνατότητα επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων του καθενός μας. Έτσι, κάθε συγκέντρωση και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων θα πρέπει να είναι σύμφωνη με το νόμο, σχετική με έναν ειδικά

¹⁶⁵ βλ. Kreiger Heike, ο.π., σελ. 53-54.

¹⁶⁶ βλ. Austin Lisa, ο.π., σελ. 252.

¹⁶⁷ βλ. Yearwood A. Ellen, ο.π., σελ. 267.

προσδιορισμένο σκοπό (και να λαμβάνει χώρα μόνο γι' αυτόν), μετά την επίτευξη του οποίου οι βάσεις δεδομένων και κάθε άλλη συλλογή θα πρέπει να καταστρέφονται. Επίσης, θα πρέπει να προβλέπονται επαρκείς εγγυήσεις ενάντια σε κάθε παράνομη πρόσβαση και αποκάλυψη των πληροφοριών αυτών, καθώς και πρόβλεψη ευθυνών για τους διαχειριστές τέτοιων βάσεων δεδομένων. Τέλος, θα πρέπει το υποκείμενο – φορέας των δεδομένων, να έχει οποιαδήποτε στιγμή πρόσβαση στα δεδομένα που αφορούν το άτομό του. Μόνο τότε θα μπορούμε να πούμε ότι δεν οδηγούμαστε σε μια πανοπτική κοινωνία, η οποία χρησιμοποιεί «κινδύνους» όπως η τρομοκρατία για να επιτύχει τον αποτελεσματικότερο έλεγχο του πληθυσμού της.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπυκνώνοντας όλα όσα αναφέρθηκαν ανωτέρω, μπορούμε να πούμε ότι καταλήγουμε στα κάτωθι συμπεράσματα:

Η τρομοκρατία αποτελεί σίγουρα μια από τις πιο δύσκολες και αμφιλεγόμενες έννοιες. Όλοι οι ορισμοί που έχουν κατά καιρούς επιχειρηθεί, έχουν αποδειχθεί προβληματικοί και έχουν προκαλέσει αρκετές διχογνωμίες. Ιδιαίτερα, σχετικά με τον ορισμό της τρομοκρατίας, προβληματίζει το ζήτημα αν θα πρέπει να την υπάγουμε στο κοινό ή αντίθετα στο πολιτικό έγκλημα. Αυτό που είναι σίγουρο, πάντως, είναι ότι δεν μπορούμε να της αρνηθούμε έστω κι ένα στοιχείο πολιτικού χαρακτήρα. Το ζήτημα της τρομοκρατίας ήρθε ξανά και επιτακτικά στο προσκήνιο μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 και αναγορεύθηκε σε μείζον ζήτημα τόσο της εξωτερικής, όσο και της εσωτερικής πολιτικής των κρατών.

Τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου υπήρξαν το δίχως άλλο πρωτόγνωρα, τόσο σε μέγεθος και ένταση, όσο και σε αριθμό (αθώων) θυμάτων. Για το λόγο αυτό, πολλοί έφθασαν να μιλούν ακόμα και για την ανάδυση ενός εντελώς νέου είδους τρομοκρατίας, που θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με κάθε μέσο, πιθανό κόστος και τυχόν «παράπλευρες» απώλειες, καθώς πρόκειται για το «μεγαλύτερο κίνδυνο» που απειλεί τις κοινωνίες μας, τη δομή τους, αλλά και την ίδια τη Δημοκρατία.

Έτσι, η απάντηση των κρατών στα γεγονότα αυτά, υπήρξε ένα κύμα εισαγωγής νέων νόμων και μέτρων για την καταπολέμηση (πρόληψη και καταστολή) της τρομοκρατίας. Οι νέοι αυτοί νόμοι και τα μέτρα, των

οποίων οι διατάξεις θα πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι παρουσιάζουν πολλά κοινά στοιχεία, χαρακτηρίζονται από μια εμφανή τάση αυταρχικού περιορισμού των διεθνώς κατοχυρωμένων και αναγνωρισμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες που έχουν υιοθετήσει τα κράτη, έχουν επιφέρει μεγάλα (και σε πολλές περιπτώσεις ανεπανόρθωτα) πλήγματα τόσο σε μερικές από τις θεμελιώδεις αρχές του Δικαίου, όσο και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και στο δικαίωμα για προστασία του ιδιωτικού βίου. Αναλυτικότερα, η αοριστία των ορισμών που έχουν διατυπωθεί αποτελεί απόκλιση από την αρχή της νομιμότητας, που ορίζει ότι καμία ποινή δεν μπορεί να επιβληθεί χωρίς νόμο που να ορίζει ειδικά και συγκεκριμένα τα στοιχεία που απαρτίζουν την αξιόποινη συμπεριφορά. Επίσης, προβλέψεις ειδικών στρατιωτικών επιτροπών για τη δίκη των «υπόπτων» τρομοκρατίας αλλά και ειδικών διαδικασιών με αποκλεισμό των πιο βασικών δικαιωμάτων που απολαμβάνει κάθε κατηγορούμενος, ενέχουν παραβιάσεις τόσο της αρχής του «φυσικού δικαστή», όσο και του δικαιώματος σε μια «δίκαιη δίκη». Οι νέες νομοθεσίες, εκτός των άλλων, χαρακτηρίζονται και από πρωτοφανή επαύξηση του αξιοποίνου για τα αδικήματα που σχετίζονται με την τρομοκρατία, ενώ, το γεγονός ότι τα αντιτρομοκρατικά μέτρα αυτά στρέφονται κατεξοχήν κατά συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού (ζητούντες άσυλο, μετανάστες κ.λπ.) έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της ισότητας. Πλήγμα, όμως, στην προσπάθεια για αντιμετώπιση της τρομοκρατίας έχει υποστεί και η ελευθερία του λόγου αλλά και το δικαίωμα στην «ιδιωτικότητα», ενώ, οι πιο σημαντικές αποκλίσεις παρατηρούνται στο πεδίο της προσβολής της ανθρώπινης

αξιοπρέπειας, μέσω των βασανιστηρίων, των αορίστων ποινών και των ερευνών στις οποίες υπόκεινται οι τρομοκράτες στα διάφορα κράτη.

Όπως βλέπουμε, λοιπόν, τα κράτη εκμεταλλευόμενα το γενικότερο αίσθημα ανασφάλειας και φόβου του πληθυσμού, προέβησαν στην εισαγωγή έκτακτων μέτρων που επηρέασαν και άλλους ευρύτερους τομείς (όπως η μεταναστευτική πολιτική) με σκοπό την προστασία των πολιτών από την «απειλή» της τρομοκρατίας. Η προστασία αυτή ενεργοποιείται ολοένα και περισσότερο στο επίπεδο της πρόληψης και της ανάπτυξης κατασταλτικών μηχανισμών, ωθώντας μας όλο και πιο πολύ προς μια κοινωνία αυταρχισμού κι επιτήρησης. Βέβαια, δεν μπορούμε να πούμε ότι όλα αυτά αποτελούν το αποκλειστικό αποτέλεσμα των γεγονότων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001. Αντιθέτως, ορθότερο θα ήταν να πούμε ότι είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης διαδικασίας, συνδεδεμένης με την έννοια της «διακινδύνευσης» και την εποχή της μετα-νεωτερικότητας. Πράγματι, η εποχή αυτή χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη της έννοιας της διακινδύνευσης, η οποία μετακίνησε το πεδίο της πρόληψης ένα στάδιο πριν από αυτό του κινδύνου, από τη διεύρυνση του κοινωνικού ελέγχου, τη στοχοποίηση «εγκληματικών ομάδων» του πληθυσμού, τη μεταπήδηση στη διαχείριση των κινδύνων, και την σκλήρυνση της αντεγκληματικής πολιτικής εν γένει. Συνεπώς, απ' ό,τι γίνεται αντιληπτό, η τροκρατική επίθεση στη Νέα Υόρκη, αλλά και αυτές που επακολούθησαν στη Μαδρίτη και το Λονδίνο, αποτέλεσαν απλά την απαραίτητη αιτιακή συνθήκη, τον καταλύτη για την επίσπευση και εντατικοποίηση διαδικασιών που όπως είδαμε είχαν δρομολογηθεί καιρό πριν. Αυτό που πραγματικά κρύβεται πίσω από την τόσο έντονη επιθυμία των κρατών για καταστολή της

τρομοκρατίας, είναι η προσπάθειά τους για εισαγωγή μέτρων και νόμων προεχόντως συμβολικού χαρακτήρα, που από καιρό βρίσκονταν σε ένα στάδιο αναμονής καθώς έρχονταν σε αντίθεση με βασικές διατάξεις του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και η προσπάθεια για επέκταση του κοινωνικού ελέγχου και ποινικοποίηση του κοινωνικού χώρου και δη των αντιφρονούντων, των «εσωτερικών εχθρών».

Η 11^η Σεπτεμβρίου, επομένως, υπήρξε ο κατάλληλος νομιμοποιητικός λόγος για την πρόταξη της «ασφάλειας» έναντι της «ελευθερίας». Το δίλημμα αυτό, που είναι από καιρό γνωστό στη θεωρία, επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου εκείνου, μόνο που τώρα μεταφράστηκε σε δίλημμα μεταξύ τρομοκρατίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και στο πόσο μακριά είμαστε όλοι διατεθειμένοι να φτάσουμε και πόσες ελευθερίες μας είμαστε πρόθυμοι να θυσιάσουμε στο βωμό της «πάλης» ενάντια στην τρομοκρατία. Αν κοιτάξουμε, όμως πιο προσεκτικά, θα δούμε ότι στην ουσία πρόκειται για ένα ψευδοδίλημμα. Και αυτό γιατί ορισμένα δικαιώματα δεν χωρούν παρεκκλίσεις ακόμα και σε περιόδους εκτάκτων συνθηκών. Επιπλέον, οι έκτακτες ρυθμίσεις που υιοθετούνται δεν προλαμβάνουν την τρομοκρατία αλλά μάλλον δημιουργούν ένα ψευδές αίσθημα ασφάλειας. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μπορούμε πλέον να μιλάμε για μια νέα εποχή στο δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπου το αυτονόητο και το δεδομένο καθίσταται εκ νέου διεκδίκηση. Σε αυτή τη νέα εποχή, οι εκτεταμένες εξουσίες των διωκτικών αρχών των χωρών έχουν έρθει για να μείνουν, και μονάχα η αυστηρή προσήλωση στην αρχή της αναλογικότητας και στις

άλλες θεμελιώδεις αρχές μπορεί να αποτελέσει το κλειδί για την προστασία των δικαιωμάτων μας στο μέλλον.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Καταλήγοντας, λοιπόν, θα πρέπει να πούμε ότι πράγματι η τρομοκρατία αποτελεί το μεγαλύτερο κίνδυνο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, την κοινωνία, αλλά και την ίδια τη Δημοκρατία. Δεν είναι, όμως, η ίδια η τρομοκρατία αυτή καθεαυτή που προκαλεί τον κίνδυνο, αλλά μάλλον η απάντηση των Κρατών σε αυτήν.

Εστιάζοντας τα Κράτη σε λύσεις βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα που έχουν να κάνουν με τη δημόσια τάξη και την εθνική ασφάλεια, απομακρύνονται από τις πραγματικές αιτίες που βρίσκονται στη βάση του προβλήματος της τρομοκρατίας. Όσο, όμως, τα Κράτη αντί για δομικές αλλαγές και μέτρα κοινωνικής πολιτικής που θα καταπολεμούσαν στη ρίζα τους τα αίτια γεννήσεως της τρομοκρατίας, προχωρούν και περιορίζονται μόνο στην εκ των υστέρων αντιμετώπιση και καταστολή, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι το πρόβλημα της τρομοκρατίας όχι μόνο θα εξακολουθήσει να υπάρχει, αλλά και ότι θα ενταθεί, και μαζί με αυτό και τα μέτρα των Κρατών για αντιμετώπισή του. Τα μέτρα αυτά, με τη σειρά τους, οδηγούν σε περαιτέρω περιστολή των δικαιωμάτων των ατόμων, η οποία οξύνει τις αντιθέσεις που γεννούν την τρομοκρατία, και δημιουργεί έτσι έναν αέναο φαύλο κύκλο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αλβανού Μαρία, «Αποτελεσματική νομοθετική αντιμετώπιση της τρομοκρατίας- Το παράδειγμα της Ιταλίας», Ποινική Δικαιοσύνη 7/2004, σελ. 867-869.
- Αλβανού Μαρία, «Αντιτρομοκρατική πολιτική και βασανιστήρια. Με αφορμή την απόφαση της 8-12-2005 του Court of Lords», Ποινική Δικαιοσύνη 2/2007, σελ. 182-184.
- Αλβανού Μαρία, «Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου A and others v. UK: όρια στην αντιτρομοκρατική πολιτική», χ.χ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο www.rieas.gr.
- Ανδρουλάκης Κ. Νικόλαος, «Ποινικό Δίκαιο. Γενικό μέρος.», εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας Δίκαιο και Οικονομία, Αθήνα, 2000.
- Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), «Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης», Κέντρο Ευρωπαϊκού και Συνταγματικού δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημητρίου Τσάτσου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
- Γιαννουλόπουλος Δ., «Τρομοκρατία και ατομικές ελευθερίες στις ΗΠΑ μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001», Ποινική Δικαιοσύνη 12/2003, σελ. 1379-1393.
- Δημόπουλος Χ., «Παγκοσμιοποίηση και Τρομοκρατία» εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006.
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., «Ο νόμος για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και την τρομοκρατία και οι δηλώσεις πίστης στο Σύνταγμα», Ποινική Δικαιοσύνη 7/2004, σελ. 836-839.
- Καρράς Αργύριος, «Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο», δεύτερη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998.
- Κρανιδιώτη Μ. (επιμ.), «Νέες τεχνολογίες και Ανθρώπινα Δικαιώματα», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008.

- Κουράκης Ν. Ε., «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Β΄:Πραγματολογική Προσέγγιση και επιμέρους ζητήματα», 2^η ανανεωμένη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2005.
- Λοβέρδος Ανδρέας «Η νέα Τρομοκρατία, με αφορμή την 11^η Σεπτεμβρίου», εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα, 2001.
- Μανιτάκης Α., Τάκης Α., «Τρομοκρατία και δικαιώματα. Από την ασφάλεια του Κράτους στην ανασφάλεια του Δικαίου», εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα, 2004.
- Μανωλεδάκης Ιω., «Ασφάλεια και Ελευθερία», εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002.
- Μανωλεδάκης Ιω., «Τρομοκρατία και νομοκρατία (η τήρηση της νομιμότητας ως απάντηση στην τρομοκρατία)», Ποινική Δικαιοσύνη 1/2003, σελ. 65-69.
- Μανωλεδάκης Ιω., «Παγκόσμια Εξουσία και νομικός πολιτισμός», εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005.
- Μπόση Μαίρη, «Πολιτική βία-τρομοκρατία: το πρόβλημα του ορισμού» στο Βουιδάσκη Β., Ανταμένκο Β. και λοιποί «Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1992.
- Μπόση Μαίρη, «Περί του ορισμού της τρομοκρατίας», εκδόσεις Π.Τραυλός, Αθήνα, 2000.
- Παρασκευόπουλος Νίκος, «Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και Κράτος Δικαίου», εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2003.
- Ρούκουνas Εμμανουήλ, «Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1995.
- Ρούσσης Νίκος, «Βρετανία-Ανώτατο Δικαστήριο: Παραβιάζουν τα Ανθρώπινα Δικαιώματα οι 'τρομο-λίστες'», Ελευθεροτυπία Απογευματινή Αδέσμευτη Εφημερίδα, φύλλο Παρασκευής 29 Ιανουαρίου 2010.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ελ., «Ο νόμος για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.Βασικά χαρακτηριστικά και πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση», Ποινική Δικαιοσύνη 7/2004, σελ. 773-786.

- Τσούλος Νικόλαος, «Τρομοκρατία», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
- Hobsbawm Eric John, «Παγκοσμιοποίηση, Δημοκρατία και Τρομοκρατία», μετάφραση Κούρκουλος Νίκος, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2008.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Benedek Wolfgang, Yotopoulos-Marangopoulos Alice (eds), «Anti-terrorist Measures and Human Rights», Marangopoulos Foundation for Human Rights, European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2004.
- Brown Ian, Korff Douwe, «Terrorism and the proportionality of Internet Surveillance», European Journal of Criminology, 2009:6:119.
- Callaway Rhonda, Harrelson-Stephens Julie, «Toward a theory of Terrorism: Human Security as a determinant of Terrorism», Studies in Conflict and Terrorism 29:7, 2006, σελ. 679-702.
- Daniels J. Ronald, McKlem Patrick, Roach Kent (eds), «The Security of Freedom. Essays on Canada's Anti-terrorism Bill», β' έκδοση, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, Canada, 2002.
- De Vergottini Giuseppe, «La difficile convivenza fra libertà e sicurezza: la risposta delle democrazie al terrorismo. Gli ordinamenti nazionali.», Associazione Italiana Costituzionalisti: Convegno Annuale 2003, διαθέσιμο στο www.associazionedeicostituzionalisti.it
- Flynn J.E., «The Security Council's Counter-terrorism Committee and Human Rights», Human Rights Law Review 7:2, 2007, σελ. 371-384.
- Foot Rosemary, «The United Nations Counter-Terrorism and Human Rights: Institutional Adaptation and Embedded Ideas», Human Rights Quarterly 29 (2007), σελ. 489-514.

- Gearty Conor, «Terrorism», σειρά «The International library of Criminology, Criminal Justice and Penology», Dartmouth Publishing Company Limited, England 1996.
- Gearty Conor, «11 September 2001, Counter-Terrorism and the Human Rights Act», Journal of Law and Society Vol 32:1, 2005.
- Gearty Conor, «Terrorism and Human Rights», Government and Opposition Vol 42 no 3, 2007, σελ. 340-362.
- Haubrich Dirk, «September 11, Anti-Terror Laws and Civil Liberties: Britain, France and Germany compared», Government and Opposition Vol 32, Issue 1, January 2003, σελ. 3-28.
- Hoeksema Tammo, Laak ter Jan (eds), «Human Rights and Terrorism. Seminar in the Hall of Knights. September 17-18 2003. The Hague, the Netherlands», Netherlands Helsinki Committee, the Hague, Netherlands, December 2003.
- Hoffman Paul, «Human Rights and Terrorism», Human Rights Quarterly 26, 2004, σελ. 932-955.
- Hudson Barbara, «Justice in a time of terror», British Journal of Criminology, 2009, 1 of 16.
- Kardos Kaponyi Elisabeth, «Upholding Human Rights in the Fight against Terrorism», Society and Economy 29 (2007) 1, σελ. 1-41.
- Krieken van J. Peter (ed), «Terrorism and the International legal order», T.M.C. ASSER PRESS, the Hague, Netherlands, 2002.
- Kushner W. Harvey, «Encyclopedia of Terrorism», Sage Publications Inc., USA 2003.
- Lynch Andrew, McDonald Edwina, Williams George (eds), «Law and Liberty in the War on Terror», HE Federation Press, Sydney, 2007.
- McEldowney F. John, «Political security and democratic rights», Democratization 12:5, 2005, σελ. 766-782.
- Oliverio Annamarie, «The State of Terror», State University of New York Press, 1998.
- Paust J. Jordan, «Beyond the Law. The Bush Administration's Unlawful Response in the War on Terror», Cambridge University Press, New York, USA, 2007.

- Piazza A. James, Walsh Igoe James, «Transnational terror and Human Rights», *International Studies Quarterly*, 53, 2009, σελ. 125-148.
- Ramraj V. Victor, Hor Michael, Roach Kent (eds), «Global Anti-Terrorism Law and Policy», Cambridge University Press, New York, USA, 2005.
- Smith A.T.H., «Balancing Liberty and Security? A legal analysis of United Kingdom Anti-Terrorist Legislation», *European Journal of Criminal Policy and Research* 2007, 13:73-83.
- Tsoukala Anastassia, «Democracy in the Light of Security: British and French Political Discourses on Domestic Counter-Terrorism Policies», *Political Studies*: 2006 Vol 54, σελ. 607-627.
- Tsoukala Anastassia, «Security, Risk and Human Rights: a vanishing relationship?», CEPS Special Report, September 2008, Centre for European Policy Studies, 2008.
- Walbrick Colin, «The European Response to Terrorism in an Age of Human Rights», *The European Journal of International Law* Vol 15 no 5, 2004.
- Walter Christian, Vöneky Silja, Röben Völker, Schorkopf Frank (eds), «Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty?», Max Plank Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Springer Germany Heidelberg, 2004.
- Wilson Richard Ashby (ed), «Human Rights in the “War on Terror”», Cambridge University Press, New York, USA, 2005.
- Yearwood Ellena, «Data bank Control» στο Bassiouni Cherif M. (ed), «Legal responses to International terrorism U.S. Procedural Aspects», Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands, 1988.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- www.associazionedeicostituzionalisti.it

- <http://humanrights.coe.int> (Guidelines on Human Rights and the fight against terrorism)
- www.europa.eu.int (EU developments)
- www.icj.org (International Commission of Jurists για την “E-Bulletin on Counter-Terrorism and Human Rights”)
- <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/11/contents> (για το νόμο UK Terrorism Act 2006)
- www.rieas.gr